

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
TEISĖS TEORIJOS IR ISTORIJOS KATEDRA

Dieninės studijų formos
V kurso taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studentės
Gintarės Petkevičiūtės

MAGISTRO DARBAS

KLINIKINIS TEISĖS MOKYMO METODAS

Vadovas: doc. dr. Juozas Galginaitis

Recenzentas: doc. dr. Haroldas Šinkūnas

Vilnius, 2007

Turinys

Įvadas	3
Teisės mokymo metodai	7
Klinikinio teisės mokymo rūšys.....	10
Klinikinio teisės mokymo metodo raida.....	12
Pirmasis klinikinio teisės mokymo etapas	12
Antrasis klinikinio teisės mokymo etapas.....	16
Trečiasis klinikinio teisės mokymo etapas	18
Klinikinio teisės mokymo metodas.....	19
Street Law tipo programos.....	21
Terapinio metodo taikymas.....	24
Klinikinio teisės mokymo įtraukimas į studijų programą ir šio metodo tobulinimas.....	26
Klinikinių teisės mokymų programų sukūrimas valstybėse, neturėjusiose klinikinio mokymo patirties.....	38
Klinikinio teisės mokymo metodo kritika.....	45
Klinikinio teisės metodo taikymas Lietuvoje	48
Išvados	56
Santrauka.....	57
Summary	58
Literatūros sąrašas.....	59
Priedai	63

Įvadas

Teisė – labai plati ir daugiafunkcinė socialinės sistemos dalis, kurios pagrindinė užduotis, garantuoti teisingumo ir visuomenės interesų įgyvendinimą. Svarbų vaidmenį optimizuojant šios sistemos tikslus ir uždavinius atlieka teisininkai, todėl labai svarbu užtikrinti kokybišką teisės mokymą, aukštą teisininko kvalifikaciją bei profesinę etiką.

Siekiant tinkamai parengti teisininką, galintį savarankiškai praktikuoti teisę, reikia taikyti naujausius mokymo metodus, nuolat tobulinti studijų programas, siekti studijų kokybės. Teorinių žinių nepakanka šiuolaikiniam teisės mokyklos absolventui, todėl itin svarbu įtraukti praktinio mokymo modelius į studijų programas.

Teisės studentams, kurie yra skatinami nagrinėti susistemintus teisės normų bei bylų sąvodus bei analizuoti jau išspręstas problemas, dažnai trūksta originalaus požiūrio ir platesnio situacijos vertinimo. Teisės specialistai (advokatai, notarai, prokuratūros darbuotojai) yra pastebėję, kad studentai, baigę mokslus, neturi reikiamo kritinio mąstymo ir sprendimų priėmimo gebėjimų. Paradoksalu, kad gerai teorinę medžiagą žinantis studentas, negali reaguoti į pasikeitusią situaciją, sunkiai orientuojasi naujai priimtų teisės normų visumoje.

Praktinio mokymo modeliai labiausiai išplėtoti bendrosios teisės (*common law*) sistemos valstybėse. Tačiau globalizacijos procesai leidžia pažinti įvairių šalių mokymo ir mokymosi metodus bei nagrinėti jų veikimo mechanizmus. Skirtingų teisės sistemų sukaupta patirtis gali būti adaptuojama ir pritaikoma, siekiant panaudoti geriausius *know-how* modelius.

Darbo aktualumas. Vilniaus universiteto misija – suteikti galimybę gauti universalų išsilavinimą ir tapti veikliais bei atsakingais specialistais, pasižyminčiais plačiais pažinimo ir profesinio tobulėjimo poreikiais ir gebančiais nuolat juos tenkinti.¹ Siekiant įgyvendinti šią misiją, būtina sudaryti sąlygas, kad studijų kokybė atitiktų šiuolaikinės visuomenės interesus.

Teisininkų rengimas yra sudėtinga ir įvairiapusė užduotis. Siekiant įgyvendinti šią užduotį, naudojami įvairūs metodai bei priemonės, atsižvelgiant į vyraujančius poreikius. Šiuo metu tai – praktinių įgūdžių formavimas ir lavinimas. Svarbu ne tik gerai įsisavinti teorines žinias, bet ir gebėti jas racionaliai ir kūrybingai taikyti susiklostančiose realiose teisinėse situacijose. Todėl ypatingas dėmesys turi būti atkreiptas į aukštojoje mokykloje ugdomą teisininko pasirengimą bei profesinių gebėjimų lavinimą.

¹ Vilniaus universitetas, Apie mus, <http://www.vu.lt/lt/apiemus/> [2007-04-03]

Naujų mokymo metodų traukimas į studijų programą leidžia naujai pažvelgti į dėstomą dalyką, rasti alternatyvių bendravimo su studentais formų bei sistemingai lavinti atsakingą ir atvirą pokyčiams specialistą.

Darbo objektas ir dalykas. Šio darbo objektas – klinikinis teisės mokymo metodas bei jo taikymas. Šis teisinio mokymo metodas atsirado ir pradėjo formuotis Jungtinėse Amerikos Valstijose, todėl darbe daugiausia dėmesio skiriama šioje valstybėje veikiančioms klinikinio teisės mokymo modeliams. Siekiant apžvelgti kitų šalių praktiką, detaliau nagrinėjami Indijos, Kinijos ir Japonijos klinikinio teisės mokymo modeliai. Jie buvo pasirinkti dėl klinikinio mokymo patirties išskirtinumo, bandant įtraukti į teisės mokymo programas, bei jų įsitvirtinimo lygį. Taip pat nagrinėjami klinikinio mokymo pavyzdžiai Lietuvoje.

Kaip šio tyrimo dalykas darbe analizuojama klinikinio teisės metodo įtraukimo į studijų programas problematika, atsižvelgiant į istorinius bei kokybinius aspektus. Taip pat nagrinėjami pagrindiniai šio mokymo metodo elementai, kurie garantuoja efektyvią bei kokybišką klinikinio teisės programų veiklą.

Pažymėtina, kad darbe *pro bono* veiklos principai ir sąveika su klinikinio teisės mokymo modeliu aptariami tik tokia apimtimi, kiek reikalinga nagrinėjamo mokymo metodo turiniui atskleisti, susiejant su teisinės pagalbos sistema visuomenėje.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – sistemiškai išnagrinėti klinikinio teisės mokymo metodo taikymą ir pateikti geriausias praktikos modelius.

Siekiant šių tikslų keliami tokie uždaviniai:

- analizuojant klinikinio teisės mokymo metodo raidą ir sandarą, identifikuoti pagrindinius klinikinio teisės metodo taikymo modelius ir iškilusias problemas;
- sistemiškai nagrinėjant klinikinio teisės mokymo metodo taikymą valstybėse, neturėjusiose šio mokymo patirties, pateikti pagrindines klinikinio mokymo integravimo į studijų procesą problemas;
- išanalizuoti klinikinio teisės mokymo metodo praktiką Lietuvoje ir pateikti veiklos vertinimą, atsižvelgiant į užsienio praktiką.

Darbo metodai. Šiame darbe yra naudojami šie metodai: lyginamasis, sisteminis, loginis, istorinis ir kiti, ne tokie reikšmingi darbo uždaviniams įgyvendinti, metodai. Lyginamasis metodas itin svarbus, siekiant tinkamai išanalizuoti klinikinio teisės mokymo metodo taikymą skirtingose mokyklose bei šalyse. Norint išsiaiškinti mokymo elementus bei

susieti geriausias ir efektyviausias praktikos modelius, taikomi sisteminis ir loginis metodai. Istorinis metodas leidžia identifikuoti pagrindines klinikinio teisės mokymo raidos ypatybes ir patirtį.

Darbo originalumas. Mokymo ir mokymosi metodikų nagrinėjimui aukštojo mokslo institucijose nėra skiriama pakankamai dėmesio ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio valstybėse. Keliuose publikuotuose veikaluose apie universitetinę didaktiką, teisės mokymo specifika nėra nagrinėjama. Pastebėtina, kad socialinių mokslų metodikos ne visada pilnai atitinka teisės profesinio mokymo aspektus, todėl dažnai teisės mokymas siejamas su medicinos mokymo patirtimi. Teisės mokymo metodai, susiformavę dar Antikos laikais, neleidžia atsirasti naujoms idėjoms, nes mokslas dažnai nepaiso pritaikomumo kriterijų bei nespėja vystytis su naujai besiformuojančiais visuomeniniais santykiais.

Darbe išnagrinėjus geriausias klinikinio teisės mokymo metodo taikymo praktikas, aptariamais svarbiausi šio mokymo aspektai, egzistuojantys veikimo modeliai. Analizuojami ne tik Jungtinėse Amerikos valstijose taikomi klinikinio mokymo modeliai, bet ir praktika tų valstybių, kurios klinikinį mokymą pradėjo taikyti palyginti neseniai ir susidūrė su etinėmis, rasinėmis, politinėmis, visuomeninėmis ir kitomis problemomis. Autorė nagrinėja klinikinio metodo taikymo praktiką Lietuvoje bei lygina su jau susiformavusiais šio mokymo pagrindiniais aspektais užsienio šalyse. Šis darbas yra pirmasis tokio pobūdžio bandymas susieti klinikinį teisės mokymą su teisės studijų dalykais bei integracija į studijų programą.

Darbo šaltiniai. Tyrimų, kurie leistų išsamiai ir sistemiškai apžvelgti klinikinio mokymo aspektus, Lietuvoje nėra. Praktinės klinikinio teisės mokymo problemos nagrinėtos tik užsienio autorių darbuose. Siekiant atskleisti svarbiausius klinikinio mokymo metodo raidos aspektus buvo nagrinėjami įvairių laikotarpių Jungtinių valstijų mokslininkų C.C. Langdell, W. Rowe, Q. Johnstone, A. Kinoy, K.R. Kreiling veikalai. Šiuolaikiniai klinikinio mokymo ekspertai dažniausiai nagrinėjo klinikinio mokymo struktūrizavimo, įgyvendinimo bei tobulinimo problematiką. Tai G.Baker, F.Tibists, M.Barry ir kiti. Išsamios analizės apie ne bendrosios teisės šalyse įgyvendinamus mokymo modelius pateikiamos F.S. Blosch, M.R.K Prasad², A. Joy, S.Miyagawa, T. Suami, Ch. Wesselberg³, R.J. Uphoff⁴ bei kitų autorių monografijose ir tyrimuose.

² Institutionalizing Social Justice Mission for Clinical Legal Education: Cross-national Currents from India and United States

³ Tradition of Graduate Professional Legal Education: Japan Educational Reform as a Case Study;

⁴ Why In-House Live Clinics Won't Work out in Romania: Confessions of a Clinician Educator

Lietuvoje aukštojo mokslo didaktika nagrinėjama tik keliuose veikaluose, tačiau juose nagrinėjamas turinys nekonkretus nagrinėjamos temos atžvilgiu. Vienintelis tokio pobūdžio leidinys, kuriuo rėmėsi autorė nagrinėdama klinikinio mokymo metodo problemas, – „Universitetinė didaktika“.⁵

⁵ Būdienė V., Lomanienė N., Želvys R., 2000, Vilnius,

Teisės mokymo metodai

Teisė – labai plati ir daugiafunkcinė socialinės sistemos dalis, kurios pagrindinė užduotis, užtikrinti teisingumo ir visuomenės interesų įgyvendinimą. Daugelis teisės teorijos specialistų, remdamiesi skirtingais vertinimo kriterijais, teisę apibrėžia gana skirtingai. Teisės teorija arba teisės doktrina padeda teisininkams tinkamai ir sistemingai nagrinėti šią svarbią visuomenei sistemą.

Siekiant tinkamai pateikti teisę kaip sistemą ir suprasti jos veikimo mechanizmą, reikia naudotis įvairiais metodais. Teisės mokslo tyrinėtojai stengiasi surasti pačius efektyviausius mokymo ir mokymosi būdus. Kadangi teisė yra sudėtingas mechanizmas, o norintiems jį pažinti ir gebėti taikyti reikia ne tik teorinių, bet ir praktinių žinių, todėl ieškoma naujausių metodų, kaip tobulinti dėstytojų būdus.

Atsižvelgiant į susiformavusią praktiką, studentai skatinami nagrinėti susistemintus teisės normų bei bylų sąvodus bei analizuoti jau išspręstas problemas. Šiuo atveju dažnai trūksta originalaus požiūrio ir kitokio situacijos vertinimo. Todėl teisės mokymo metodų, žinių pateikimo bei įgūdžių lavinimo sistema labai svarbi, norint užtikrinti tinkamą teisės žinių pateikimą bei profesinių gebėjimų ugdymą.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų atstovybės (toliau – TF SA) 2004 – 2005 metais vykdytų apklausų (anketa Priede Nr.1) duomenimis,⁶ dėstytojai paskaitų metu medžiagą pateikia nepakankamai aiškiai, nesieja teorinės medžiagos su praktiniais pavyzdžiais. Seminaruose dėstytojai taip pat retai taiko interaktyvų metodą. Dažniausiai patikslinama ar perpasakojama paskaitose gauta informacija. Tai, kad seminaruose nepakanka dėmesio praktiniams teisės taikymo aspektams, atspindi ir Vilniaus universiteto Teisės klinikos (toliau – VU Teisės klinika) vykdoma praktikantų apklausa (anketa Priede Nr.2).⁷ Absoliuti dauguma praktikantų praktikos pradžioje nežinojo, kaip spręsti iškilusias problemas bei kaip tinkamai bendrauti su klientais, išsiaiškinti reikiamą informaciją, gauti faktus patvirtinančius dokumentus. Praktikos metu gauti įgūdžiai padėjo studentams suprasti,

⁶ Medžiaga skelbta Vilniaus universiteto Teisės fakulteto bendruomenei. Vertinimo anketose buvo vertinamas konkretus dėstomas dalykas bei jį dėstančius dėstytojus. Apklausos metu nebuvo įvertinti visi dėstytojų ar dėstytojų

⁷ Vilniaus universiteto Teisės klinikoje vykdomas vidinis praktikos vertinimas, studentui baigiant praktiką. Apklausa buvo siekiama išsiaiškinti, ar praktika VU Teisės klinikoje patenkino konsultantų interesus, su kokiomis kliūtimis susidurdavo konsultuodami klientus. Taip pat, buvo stengiamasi išsiaiškinti, kokius praktinius įgūdžius konsultantai įgijo mokydami VU Teisės fakultete ir ar praktika VU Teisės klinikoje suteikė praktinių įgūdžių. Visi anketos klausimai atviri, todėl labai sunku trumpai pateikti apklausos rezultatus.

kaip veikia teisė, kaip taikyti teisės normų visumą, procesinius reikalavimus sieti su materialiosiomis normomis. VU Teisės klinikos praktikantai ypatingai vertino tiesioginį bendravimą su klientais, galimybę padėti spręsti problemas bei kvalifikuotą pagalbą, iškilus konsultavimo klausimams. Didesnės praktikos poreikį išryškino ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto (toliau VU Teisės fakultetas) 2004 metais atliktas absolventų studijų kokybės tyrimas.⁸ Šio tyrimo tikslas – nustatyti, kaip VU Teisės fakulteto absolventai, jau dirbantys praktinį darbą ir susiduriantys su suteiktų žinių taikymu praktikoje, vertina VU Teisės fakultete baigtų studijų kokybę. Pateiktais klausimais buvo siekiama išsiaiškinti, ar VU Teisės fakulteto absolventai patenkinti studijų kokybe ir ko trūko, norint užtikrinti geresnę studijų kokybę. Dažniausiai respondentai teigė, jog studijų kokybę pagerėtų, jei teisinė praktika būtų integruojama į studijų procesą (18% apklaustųjų) bei didesnio dėstytojų, praktikoje taikančių teisę, t.y. teisėjų, prokurorų, advokatų skaičiaus (13,3% apklaustųjų). Išanalizavus ir kitus tyrimo duomenis, darytina išvada, kad žinių perdavimo forma yra svarbi jų vertinimui ir į tai būtina atkreipti dėmesį

Atviros Lietuvos fondo organizuota apklausoje⁹ dalyvavo socialinių ir žemės ūkio specialybių studentai. Apklausoje dalyvavusieji, nepriklausomai nuo mokyklos, studijų programos, įsidarbinimo galimybių, teigė, kad profesinėje veikloje labiausiai trūksta praktinio pasirengimo.

Atsižvelgiant į darbo rinkos reikalavimus, aukštąją mokyklą baigęs studentas turi mokėti įgytas žinias taikyti praktikoje. Nors aukštosios mokyklos organizuoja praktikas ir stengiasi studentams suteikti kuo daugiau praktinių įgūdžių, dėstytojų naudojami mokymo metodai negali garantuoti visapusiškos patirties. Nors itin svarbu – praktinis pasiruošimas, tačiau reikia pastebėti, kad vienas mokymo metodas negali garantuoti tinkamo pasiruošimo profesijai.

Apibendrinus dažniausiai pasitaikančius mokymo modelius, darytina išvada, jog teisės mokyklose¹⁰ naudojami šie teisės mokymo metodai:

1. informacijos perdavimo;
2. sisteminimo – analizavimo;

⁸ VU Teisės fakulteto absolventų apklausa (2004); medžiaga pateikta Teisės studijų programos (VU Teisės fakultete) savianalizei, saugoma VU Teisės fakulteto archyve.

⁹ Atviros Lietuvos fondas, Aukštųjų mokyklų absolventų konkurencingumas darbo rinkoje, 2002, http://politika.osf.lt/svietimas/dokumentai/AukstujuMokykluAbsolventuKonkurencingumas/5Studentu_isvados.pdf [2007 04 02]

¹⁰ Šiame darbe bus nagrinėjama įvairių šalių teisininkų rengimo praktika. Siekiant aiškumo institucija, ruošianti aukščiausios kvalifikacijos teisininkus, šiame darbe bus vadinama teisės mokykla.

3. patyriminis – praktinis.

Informacijos perdavimo metodas yra vienas pagrindinių mokymo metodų, kuriais galima pateikti pagrindinę reikalingą informaciją, kurios reikia tolesniam tikslingam gilinimuisi į pateiktą medžiagą. Šis metodas apima paskaitas, pasakojimus, aiškinimus, demonstracijas, konsultavimus. Teisės mokyklose šis metodas naudojamas plačiausiai.

Sisteminis – analizavimo metodas labai svarbus siekiant išmokti teorines žinias (dėstytojo pateiktas ir savarankiškai surastas) taikyti praktikoje. Vienas iš geriausiai žinomų metodų - vadinamas Sokrato metodu. Šis mokymo būdas pagrįstas dėstytojo ir studento arba keleto studentų dialogu. Dėstytojas užduoda klausimus bei gauna atsakymus, kuriuos sistemingai analizuojant siekiama išspręsti konkrečią teisinę situaciją.¹¹ Šio metodo taikymo sėkmingumas bei nauda labai dažnai priklauso nuo dėstytojo gebėjimo pateikti medžiagą ir geranoriškumo studentams ieškant teisingo atsakymo. Dažnai tokiose situacijose nebūna vienintelio teisingo atsakymo, todėl daugelis pateiktų atsakymų bei situacijos sprendimų gali būti priimtini.

Patyriminis – praktinis (eksperimentinis) teisės mokymas susideda iš daugelio būdų: stebėjimas, tyrimas, simuliacijos, inscenizavimas, klinikinis. Praktiniai mokymo metodai reikalauja teorinio pasirengimo ir gebėjimo analizuoti ir sisteminti informaciją. Naudojant šiuos metodus studentas įgauna reikiamos patirties bei informacijos, kaip tinkamai atlikti teisininko funkcijas. Eksperimentinis mokymasis privalo būti įtrauktas į efektyvaus mokymosi programą. Praktinis pažinimas gali būti garantuojamas tik tada, kai bus užtikrinami empiriniai patyrimai.¹² Šiame darbe bus nagrinėjamas klinikinis teisės mokymo metodas. Šis metodas yra paremtas medicinos mokyklose susiformavusia praktika. Klinikinis teisės mokymo metodas – tai mokymo ir mokymosi būdas, kai studentas gavęs teorinių žinių, prižiūrimas specialistų, pagal nustatytas sistemas mokosi jas taikyti praktikoje tam, kad galėtų toliau savarankiškai atlikti profesinį darbą bei sudarytų sąlygas teikti *pro bono* paslaugas, ugdyti svarbiausias teisininko savybes.

¹¹ Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Socratic_method, [2007 03 15]

¹² *Burridge R. Six Propositions for Legal Education in Local and Global Development*, // *Journal of Legal Education*, V.55, Nr.4, 2005, p. 492

Klinikinio teisės mokymo rūšys

Pagrindinė klinikinio teisės mokymo metodo funkcija – užtikrinti, kad būtų naudojami profesiniai įgūdžiai kaip teisės mokymo dalis. Šiuolaikinio klinikinio mokymo idėjos susiformavo iki 1980 metų, kaip dėstytojų ir studentų noras naudoti teisę ir būti naudingais socialiniame valstybės gyvenime. Tai išaugo į sudėtingą mechanizmą, kuris apima sudėtingus pedagogikos modelius, įgaunamą patirtį, teisininko darbo modelius ir taisykles, teisę ir valstybės institucijas.

Pagrindinės trys klinikinio teisinio mokymo rūšys yra:

1. Klientus priimančios institucijos, įkurtos teisės mokyklos (angl. - *in-house clinic*). Tai tokios institucijos, kurios dažniausiai veikia pačioje teisės mokykloje. Toks modelis labai pravartus, siekiant užtikrinti visapusišką teisės specialistų priežiūrą praktikuojantiems studentams.
2. Praktika įvairiose teisinėse institucijose. Tokia praktika sudaro studento darbą su klientais ar egzistuojančiomis problemomis valstybės institucijose, teisininkų biuruose, nevyriausybinėse organizacijose. Teisės mokyklose nagrinėjama studento įgyta patirtis, siekiant perduoti sukauptas žinias platesniam studentų ratui.
3. Simuliaciniai kursai – tai mokymo metodas, kai studentai yra įtraukiami į sukurtą teisinės situacijos simuliaciją, siekiant išsiaiškinti pagrindinius teisės veikimo principus.¹³

Reikia pažymėti, kad visi šie metodai taip pat integruoja studentų mokymąsi auditorijoje, kai žinios, įgytos tiesiogiai praktikuojant teisę, apibendrinamos seminaruose. Tačiau svarbiausias ir pagrindinis būdas – teisės klinikų steigimas prie teisės mokyklos arba mokykloje. Teisės klinikose studentai įgyja pradinių teisės taikymo ir naudojimo žinių, prižiūrimi tiesiogiai teisės mokyklos dėstytojų arba/ir kitų teisės specialistų. Pedagoginiai metodai bei mokymo moduliai sudaromi būtent taip, kad studentas galėtų teorines žinias tinkamai pritaikyti praktikoje.

Tokiose klinikose studentui suteikiama visiška atsakomybė už bendravimą su klientu ir parengtų dokumentų kokybę. Tačiau toks modelis galimas tik tuo atveju, jei valstybė pripažįsta studentams teisę praktikuoti teisę, prižiūrint teisės dėstytojams ar teisės specialistams. Studentų praktiką sudaro teismo proceso dokumentų rengimas bei

¹³ *Milstein E.S.* Clinical Legal Education in the United States: In-House Clinics, Externships, and Simulations // *Journal of Legal Education*, V.51, Nr. 3, 2001, p. 376

atstovavimas teisme, derybos su prieštaraujančia šalimi, kliento problemos išnagrinėjimas bei sprendimų pateikimas, atsakymų, skundų rengimas bei kitos veiklos, susijusios su teisiniu atstovavimu. Nors dauguma klinikų sudaro galimybes naudotis teikiamomis paslaugomis tik fiziniams asmenims, tačiau vis daugiau susidaro studentų grupių, kurios konsultuoja įmones ar asmenis pradedančius verslą.¹⁴

Kiekviena teisės mokykla pasirenka labiausiai atitinkantį klinikinį mokymo metodą. Teisės klinikos gali būti organizuojamos pagal šakinį principą: pabėgėlių teisė, imigrantų teisė, baudžiamoji teisė, šeimos teisė, tarptautinės humanitarinės teisė, mokesčių teisė; arba kaip bendrosios klinikos, apimančios daugelį pagrindinių institutų: civilinę teisę, darbo teisę, baudžiamąją teisę ir pan.; arba orientuojantis į klientus: jaunimą, vyresnio amžiaus asmenis, kalinius, ŽIV infekuotus ir pan.

Teisės klinikose dėstytojai naudoja įvairius modelius, kurie garantuoja studento darbo kokybę bei jo tobulėjimą atitinkamoje srityje. Intensyviausias modelis – dėstytojo ir studentų komandos (dažniausiai reikalaujama, kad 2 studentai dirbtų komandoje) susitikimai, kuriuose aptariami pasirengiamieji darbai bei analizuojamas atliktas darbas. Tokie susitikimai būna dažni, todėl galima aptarti tiek strateginius pasirinkimus, tiek parengtus rašto darbus bei įgytas žinias.

Tačiau dažnai teisės klinikose naudojami ir simuliaciniai modeliai. Susiformavusi praktika, kad įdomesnes bylas studentai suvaidina, siekdami suteikti kitiems studentams galimybę analizuoti teises situacijas bei surasti įvairių sprendimo būdų. Simuliacijos naudojamos, siekiant iširti, ar pasirinkta strategija geriausia bei tinkamiausia konkrečiu atveju.

Klinikinis mokymo metodas svarbus tuo, kad ne tik teorinės žinios pritaikomos praktikoje, bet tuo pačiu ir praktinė patirtis perkeliama į mokymosi procesą. Šis mechanizmas leidžia teisės studentui aktyviai įsitraukti į teisės mokymo ir teisės sistemos analizavimą bei kelti probleminius klausimus tiek akademiniam lygmenyje, tiek tolesnėje praktikoje. Vienas iš sudėtingiausių teisės mokyklos uždavinių – išugdyti savarankiškai mąstantį, kritiškai vertinantį, besivadovaujantį profesinės etikos principais, gebantį vykdyti socialinį teisingumą teisininką, kuris stengtųsi išspręsti teisės sistemos problemas. Aktyvus praktikuojančių teisininkų indėlis į tolesnę teisės raidą lemia greitesnę ir kokybiškesnę įstatymų leidėjo darbą.

¹⁴ Jones S. Small Businesses and Community Economic Development: Transactional Lawyering for Social Change and Economic Justice // 4 Clinical Law Review 195, 1997

Klinikinio teisės mokymo metodo raida

Klinikinis metodas susiformavo Jungtinėse valstijose, kuriose trūko teisės mokymo sistemos, nes teisę galėjo praktikuoti bet kuris asmuo, kuris suprato apie teisę ir turėjo minimalų išsilavinimą. Pradėjus kurtis universitetams, padėtis šalyje keitėsi, tačiau ji vis tiek negalėjo garantuoti mokslo kokybės. Europos universitetuose per ilgus amžius buvo susiformavusi teisės mokymosi tradicija, tačiau ji netiko tuo metu besikuriančiam bei jau turinčio tradicijas anglosaksų teisės sistemos mokymui. Šiame skyriuje bus apžvelgiama klinikinio teisės metodo formavimosi raida.

Pirmasis klinikinio teisės mokymo etapas

Jungtinėse valstijose modernios teisės mokyklos atsiradimas XX a. pradžioje siejamas su Langelio (Christopher Columbus Langdell) mokymo metodo (angl. – *casebook method*) įsitvirtinimu. Šis mokymosi metodas pakeitė nuo 1800 m. vyravusias paskaitas. Langdell teigė, kad vienintelis reikalingas šaltinis teisininko mokymuisi yra knygos. „Biblioteka yra pagrindinė teisininko mokymosi vieta, kaip laboratorija chemikui, muziejus – istorikui, ar botanikos sodas gamtininkui.¹⁵

Šis mokymo metodas remiasi apeliacinių sprendimų arba precedentų nagrinėjimu, analizavimu ir interpretavimu. Kai Langdelis pradėjo taikyti šį metodą Harvardo teisės fakultete, studentams nepatiko jo mokymo būdas ir daugelis jų atsisakė lankyti jo kursas. Viena iš priežasčių – milžiniškas kiekis informacijos (apie 120 puslapių), kurią reikėjo perskaityti ir išanalizuoti kiekvienai paskaitai. Kita nepopuliarumo priežastis – galutinis dalyko egzaminas. Studentas paprastai buvo egzaminuojamas tik vieną kartą, todėl buvo daug paprasčiau išmokti tai, ko reikalauja dėstytojas (paskaitose ir iš vadovėlių). Tačiau išspręstų bylų nagrinėjimo metodas turėjo ir daug pranašumų. Visų pirma, studentai nagrinėjo realias bylas, kurios buvo įdomios ir aktualios. Taip pat, skaitydami bylas studentai galėjo puikiai susipažinti su teisine argumentacija. Atsižvelgiant į šio metodo turinį, toliau šiame darbe jis bus vadinamas bylų metodu arba Langdelio metodu.

¹⁵ Spiegel M. Theory and Practise in Legal Education: an Essey on Clinical Legal Education p.582
<http://ssrn.com/abstract=708444> [2007-02-24]

Tačiau vyravęs Langdell mokymo modelis nebetenkino teisės rengimo specialistų. Studentai studijuodavo susistemintus precedentes, todėl neturėjo pakankamai galimybių susipažinti su pirmosios instancijos bylomis. Analizuodami jau susistemintas bylas, studentai taip pat neturėjo galimybės susipažinti su pradiniu teisininko darbu: argumentų, faktų rinkimu, pozicijos pasirinkimu. Tai parodė pirmųjų mokytojų „ribotą požiūrį į teisinį išsilavinimą“.¹⁶ Nors bylų metodas tapo dominuojančiu mokymo metodu teisės mokyklose, jis buvo kritikuojamas nuo pat pradžių.

Kol bylų metodas buvo naudojamas, teisės studentai ir keletas mokyklų 1890ųjų pabaigoje 1900ųjų pradžioje įkūrė savanoriškus, neįtrauktus į studijų programas teisinius „dispanserius“ arba teisinės pagalbos biurus, siekdami gauti tiesioginę galimybę išmokti ir praktikuoti savo teisinius įgūžius ir teisinę analizę; taip pat vykdyti socialinę teisingumo misiją ir suteikti teisinę pagalbą tiems, kurie neturi galimybių už ją sumokėti.¹⁷ 1917 metais William Rowe išleido monografiją, kurioje klinikinį teisės mokymo metodą apibūdino kaip geriausią būdą tapti kompetentingais teisininkais. Prieš publikuodamas monografiją W.Rowe buvo Niujorko valstijos advokatūros asociacijos 1916 metais paskelbtos rezoliucijos šalininkas. Ši rezoliucija skelbė: „Kiekviena teisės mokykla, naudodamasi teisinės pagalbos bendruomenėmis bei kitomis agentūromis, garantuos studentams klinikinį darbą ir šis darbas bus įtrauktas į studijų programą“.¹⁸

Savo monografijoje jis aptarė savanorišką teisės studentų dalyvavimą teisinės pagalbos struktūrose ir siekė, kad ši veikla būtų įteisinta ir taptų studijų programos dalimi, o fakultetai aktyviai dalyvautų diegiant šią praktiką. Teisės mokyklos, jo manymu, atsiliko nuo medicinos, architektūros, inžinerijos ir kitas disciplinas mokančių institucijų, taikančių klinikinį mokymo metodą, kuris suteikė daug praktinių įgūdžių įvairių sričių specialistams. Tuo metu kai W.Rowe rašė savo veikalą, daugelis teisės mokyklų JAV turėjo tik 2 metų apžvalginę teisės studijų programą ir jo darbas sąlygojo klinikinio mokymo integraciją į teisės studento mokymo programą: „Vienų klinikinio mokymo metų neužtenka. Klinikinis metodas turėtų tapti pagrindine mokymo priemone kiekvienam studijų dalykui. Tai būtų natūrali ir logiška raida.“¹⁹ W.Rowe propagavo klinikinio mokymo sistemą, pagal kurią studentai pristatytų savo nagrinėjamas bylas į paskaitas, atitinkančias tos paskaitos

¹⁶ *McManis C.R.* The History of First Century American Legal Education: Revisionist Perspective, 1981

¹⁷ Šios įstaigos buvo sukurtos Cincinačio, Džordžo Vašingtono, Harvardo, Minesotos, Jeilio teisės mokyklose ir Denverio, Šiaurės vakarų Pensilvanijos, Tenesio universitetuose.

¹⁸ *Rowe W.* Legal Clinics and Better Trained Lawyers: A Necessity, 1917, p. 595

¹⁹ *Ibid*, p.596

problematiką. Tokiu būdu teisinės pagalbos institucija tampa bylų metodą taikančia institucija, kurioje nėra neaktualių problemų, bet atspindi to laikmečio problemas ir gyvenimą.

Šis modelis yra labiausiai atitinkantis klinikos modelį, kuriame studentas dirba teisinės pagalbos institucijoje, susipažįsta su specialistais (prokuroru, gynėju) ir kartu mokosi paskaitose, nagrinėdamas bylas paskaitų metu bei gaudamas individualias instrukcijas kiekvienos bylos atveju. W.Rowe patarė, kad teisinės pagalbos institucija būtų prižiūrima vieno iš fakulteto narių, kuris galėtų koordinuoti teisės kliniką ir studentus, arba teisininkų kontoros, kuri atsakytų už tinkamą studentų veiklą.

1921 m. Karnegio fondas mokymo tobulinimui finansavo teisinio švietimo studiją pavadintą „Read'o tyrimas“ (Alfred Z.Read). „Read'o tyrimas“ išskyrė tris pagrindinius komponentus, reikalingus studentams praktikuosiantiems teisę:

- bendrasis išsilavinimas
- teorinės teisės žinios
- praktinių įgūdžių lavinimas.²⁰

Langdelio metodas leido lavinti tik vieną komponentą, t.y. suteikė studentams teorinių teisės žinių. Norint įgyvendinti bendrojo išsilavinimo reikalavimą, baigus pagrindinio lavinimo mokyklą, reikėjo mažiausiai 2 metų iki universitetinio bendrųjų dalykų ir teisės mokymo.²¹ Šiam pasiūlymui pritarė 1921 m. Amerikos advokatūros asociacija (angl. – *American Bar Association*) (toliau - ABA). Iki to laiko nei vienoje valstijoje nebuvo reikalaujama universitetinio teisinio išsilavinimo, norint būti priimtam į ABA, ir didžioji dalis teisinio išsilavinimo buvo gaunama tiesiogiai iš teisininkų. Read'o rekomendacijos nebuvo entuziastingai priimtos teisės mokyklose. Pradininkų dėka, praktinio mokymo būtinybę pripažino John Bradway ir Jerome Frank ir taikė šią metodologiją iki 40ųjų, kaip pagrindinį teisės mokymo metodą. Nepaisant jų pastangų, tik keletas mokyklų įsteigė kursus pirmoje XX amžiaus pusėje.

Klinikinio teisinio išsilavinimo programų stoka pirmoje XX a. pusėje atspindi aplinkybes, su kuriomis susidūrė teisės mokyklos:

²⁰ Read A.Z. Training for the public profession of Law, 1921, <http://www.carnegiefoundation.org/publications/pub.asp?key=43&subkey=962> [2007-02-09]

²¹ Stevens R. Law School: Legal Education in America from the 1850s till the 1980s, 1983, p. 172

- a. Teisės mokyklos atsiskyrė nuo praktinio mokymo. Klinikinio teisinio išsilavinimo šalininkų pastangos sukurti teisinio biuro modelį, kaip dalį teisinio išsilavinimo, nesumažino šio atotrūkio;
- b. Teisės mokykloms trūko finansavimo teisinės pagalbos kursams, todėl neskatino studentų aktyvaus įsitraukimo į teisinės pagalbos kursus, kurie buvo mažiau ekonomiškai naudingi nei dideli kursai;
- c. Teisės dėstytojai nesutarė, ar reikalingi kitokie teisiniai įgūdžiai nei teisinių dokumentų analizė. Tik 1944 m. Teisės mokyklų asociacijos studijų komitetas (TMASK) padarė išvadą, kad tuometinis bylų metodu paremtas mokymas negarantuoja kompetentingo teisininko parengimo.
- d. 1920-1940 metais ABA ir TMASK teisės mokymo standartuose nebuvo numatyto klinikinio teisės mokymo metodo.²²

Šie keturi faktoriai ne tik sumažino klinikinio metodo taikymą, bet ir pristabdė klinikinės pedagogikos tobulėjimą, sumažindami klinikinio kursų kiekį teisės mokyklose.

1951 m. teisinės pagalbos klinikos, įsteigtos teisės mokyklų arba kartu su jomis, tapo vienu iš teisinio išsilavinimo labiausiai nagrinėtinų aspektų. Robert Storey, SMU Dedman School of LAW dekanas, pritarė klinikinio metodo naudojimui ir iliustravo teisės mokytojų nuomonę, sakydamas, kad klinikinis teisės mokymo metodas garantuoja, kad studentas susiduria su realiomis problemomis, išsakomomis realių žmonių, susidūrusių su realiais sunkumais.²³ Taip pat sukuriamas efektyvus teisinės pagalbos tinklas, garantuojantis vienodą teisingumą. Tačiau nepaisant jo ir šalininkų pozicijos, klinikinis teisės mokymo metodas nebuvo praktikuojamas plačiai.

1950 m. nebuvo vieningo klinikinio teisinio metodo suvokimo. Teisės mokyklos koncepcija apėmė bet kokią „teisės mokyklos finansuojamą programą dirbti su teisinės pagalbos bylomis“.²⁴ 1951 m. atliktas klinikinių programų tyrimas nustatė 28 klinikinių mokymo centrų egzistavimą, kurie buvo įsteigti ir administruojami teisės mokyklų, nepriklausomų teisinių bendruomenių arba viešųjų advokatų kontorų. Kai kuriose mokyklose

²² *Cip.op* 31, p. 214; *Cip.op* 16, p. 650

²³ *Storey R. G.* Law School Legal Aid Clinics: Foreword, // *Journal of Legal Education* .3, 1951, p. 533 <http://heinonline.org/> [2007-02-23]

²⁴ *Johnsone Q.* Law School Clinics // *Journal of Legal Education* 3, 1951, p. 535 <http://heinonline.org/> [2007-02-23]

klinikinis kursas buvo privalomas, kitose ne; klinikiniam kursams kreditai²⁵ buvo suteikiami arba ne. Darbas, kurį studentai turėjo atlikti, buvo skirtingas, tačiau dažniausiai jį sudarė pokalbis su klientu, ieškinių ir kitų teisinių dokumentų paruošimas. Kai kurios programos suteikė galimybę studentams derėtis su kliento kreditoriais ir kartais dalyvauti teismuose. Kai kuriose klinikinėse programose studentai su byla dirbdavo nuo pradžios iki galo. Studentų priežiūra visada buvo problemiškas klausimas, nes priežiūros funkcija buvo deleguojama labiau patyrusiam studentui.

Buvo kiti eksperimentiniai mokymo metodai, kurie įtraukė simuliacinius teismo posėdžius, tyrimus, įstatymo projektus ir kitus simuluotomis problemomis pagrįstus metodus. Šie eksperimentai, kurie šiuo metu jau yra įprasti visuose universitetuose, sulaukė skundų iš teisės studentų dėl didelių grupių, bylų metodo dominavimo ir galimybės rengti dokumentus stokos. Iš visų studijų programų eksperimentų nuo bylų metodo įvedimo, klinikinio teisės mokymo koncepcija buvo pati svarbiausia. Iš tiesų, klinikinis teisinis išsilavinimas yra vadinamas „didžiausia teisės mokymo permaina nuo bylų metodo atsiradimo.“²⁶

Antrasis klinikinio teisės mokymo etapas

Antrojo klinikinio teisės mokymo etapo metu (nuo 1960 iki 1990 pabaigos) klinikinis mokymas įsitvirtino ir išplito akademinėje visuomenėje. Pagrindiniai faktoriai, kurie leido jam įsitvirtinti, tai aktualumas visuomenei, klinikinio teisės mokymo metodo raida, finansavimo teisinėms programoms didėjimas bei didesnis teisės fakultetų susidomėjimas klinikinėmis programomis sukūrimui. Mark Spiegel pažymi, kad studentų įtaka klinikinio mokymo vystimesi buvo pagrindinis variklis, nes studentai buvo nepatenkinti 2 ir 3 kurso mokymo medžiaga ir reikalavo platesnio praktinio mokymo.²⁷ Autorius taip pat atkreipia dėmesį, kad net ir šiuo laikotarpiu dėmesys praktikai buvo svarbus tik tiek, kiek leido studentams anksčiau užsiimti teisine veikla.

²⁵ Norint klinacinius kursus įtraukti į studijų programas, buvo nustatoma kursų apimtis, t.y. nustatyta kiek kreditų sudarys konkretus klinacinis kursas. Tačiau toks apskaičiavimas dažniausiai būna apytikslis, nes darbas klinikose priklauso nuo įvairių faktorių.

²⁶ *Schrag P.G., Meltsner M.* Reflections on Clinical Legal Education // *Clinical Law Review* 5, 1998
<http://vnweb.hwwilsonweb.com/> [2007-03-04]

²⁷ *Spiegel M.* Theory and Practise in Legal Education: an Essey on Clinical Legal Education, 1987, p.582
<http://ssrn.com/abstract=708444> [2007-02-24]

Tačiau kiti autoriai teigia, jog pirminiai klinikinio teisinio mokymo modeliai buvo paremti 2 principais: tiesioginiu praktinių įgūdžių ugdymu ir teisinės pagalbos užtikrinimu visiems klientams. Tačiau 1965 m. klinikinio metodo propaguotojai pastebėjo, kad teisiniam išsilavinimui reikalingas realių situacijų nagrinėjimas bei didelės dalies studentų noras prisidėti prie to, kad teisė tarnautų ir neturtingiems žmonėms. Šis tikslas labai plačiai pasklido kuriamose klinikinėse programose ir taip pat „prisidėjo prie visuomenei aktualių problemų analizavimo ir nagrinėjimo; suteikė galingą įrankį esminiam teisinių problemų nagrinėjimui teisės mokyklose moksliniais aspektais.“²⁸

Pirmųjų klinikinį mokymo programų pagrindu sukurti klinikinio mokymo institutai sąlygojo tai, kad teisė tapo labiau suprantama studentams, ir suteikė galimybę bendruomenei kelti tokias problemas, kurios vedė klinikines programas vartotojų apsaugos, aplinkos apsaugos ir socialinės apsaugos teisių linkme.

Šiuo periodu tikros Kritinės teisės studijos (KTS) išsivystė iš ankstesnio teisinio realizmo modulio teisiniame švietime. Kol teisės klinikos dėstytojai dirbo su teisės studentais ir mokė juos naudoti teisę, kaip socialinio teisingumo ir permainų įrankį, Kritinės teisės studijos šalininkai auditorijoje teisę pateikė kaip priemonę mokyti studentus, „kad politiniai įsitikinimai atlieka svarbų vaidmenį teismo sprendimuose ir kad teisės forma bet kuriuo metu atspindi ideologiją ir galią kartu su tuo, kas nepagrįstai vadinama logiška“ (Ronaldas Dworkinas). Nepaisant KTS pasekėjų kritikos teisės ir teisinių sistemų atžvilgiu, kuri dažnai buvo pasireiškėdavo skepticizmu ir nihilizmu, klinikinį teisės mokymą taikantys fakultetai siekė padidinti teisės įtaką kovoje su neteisybe ir nelygybe.

Profesorius Martin Guggenheim pastebėjo, kad dėmesys socialiniam teisingumui yra svarbus ne tik dėl jo įtakos klientams, bet ir dėl jo įtakos studentams.²⁹ Klinikinis teisės mokymas padeda ugdyti ne tik teisės gebėjimus, bet ir padeda išsiugdyti teisinės profesijos vertybes: kompetentingą atstovavimą, teisingumo siekimą, sąžiningumą ir aukštą moralę; nuolatinį profesinį tobulėjimą ir teisės kaip profesijos tobulinimą.

Tokiu būdu klinikinio mokymo programos sujungia teisės teoriją su teisiniais įgūdžiais. Studentai įgyja teises vertybes, teikdami paslaugas klientams, kurie kitu būdu neturėtų galimybes siekti teisingumo.

„Šimtai tūkstančių mažas pajamas gaunančių klientų buvo gerai aptarnauti klinikos studentų. Nors šios paslaugos mastas nepatenkina visuomenės nemokamos teisinės

²⁸ Kinoy A. The Present Crisis in Legal Education // Rutgers Law Review, 1969

²⁹ Guggenheim M. Fee Generating Clinics: Can We Bear The Costs?, 1995 // Clinical Law Review nr.1, p.683

pagalbos poreikių, tačiau atlieka labai svarbų vaidmenį: išvengiant benamystės, išvengiant kalėjimo arba sutrumpinant laiką jame, gaunant neįgaliųjų pašalpas, išsaugant teisę pasilikti JAV, išvengiant smurto šeimoje.“³⁰

Daugelio teisininkų požiūris į savo profesinę etiką ir atsakomybę atspindi jų teisės mokyklos socialinio teisingumo ir pilietinių vertybių ugdymo trūkumą. Teisininko profesija nuolatos siekia vykdyti savo misiją: užtikrinti teisinio atstovavimo poreikį XX a. Vieni teikė nemokamą teisinę pagalbą, o kiti į ją žiūrėjo, kaip į priverstinį darbą arba tiesiog bijojo, kad bus išievojama per daug laiko. Diskusija dėl *pro bono* (nemokamas, klientui suteikiamas veltui) veiklos tęsiasi iki šiol ir reikalauja tolesnių tyrimų.

Vyraujanti konkurencinė aplinka sąlygojo aukštas didžiausių teisės firmų pajamas, todėl buvo baiminamasi, kad *pro bono* paslaugų teikimas sąlygos aukštesnes paslaugų kainas mokiems klientams. Tačiau klinikų klientais tapo tie asmenys, kurie nesinaudojo teisininkų paslaugomis, nes negalėjo už jas susimokėti. Ir nuo klinikinių programų institucijų susikūrimo teisininkų kontoros nepastebėjo klientų skaičiaus mažėjimo ir pradėjo remti klinikines programas.

Trečiasis klinikinio teisės mokymo etapas

Prasidedant trečiam klinikinio teisinio mokymo įdiegimo etapui, teisės mokyklų klinikos tampa vienu iš pagrindinių teisinės pagalbos priemonių asmenims, turintiems mažas pajamas. Jie garantuoja ne tik socialiai pažeidžiamų asmenų teisinės pagalbos poreikio užtikrinimą, bet ir leidžia studentams gauti pakankamai patirties, siekiant išspręsti iškilusias teises problemas. Šios veiklos rezultatas mažų mažiausiai garantuoja, kad studentai stengsis išspręsti teisinės pagalbos problemas, vykdydami tolesnę savo veiklą.

Trečiuoju klinikinio teisinio mokymo etapu laikomas šio metodo išplėtimas į kitas valstybes. Klinikinio mokymo plėtra pirmiausia yra susijusi su mokymo modelio turinio ir metodo susiformavimu. Jungtinių valstybių specialistai, siekdami įdiegti jau nusistovėjusį teisės mokymo metodą pradėjo aktyviai dalyvauti kitų valstybių teisės mokymo reformose, kurti teisės mokymo specialistų tinklus.³¹

³⁰ Schrag P., Meltsner M. Reflections on Clinical Legal Education // Clinical Law Review nr.5 1998, p. 313

³¹ Barry M., Clinical Education for This Millennium: The Third Wave // 7 Clinical Law Review, 2000, p. 240

Klinikinio teisės mokymo metodas

Pradžioje klinikinis teisės mokymo metodas buvo studentų poreikis, kad teisiųjų praktinių žinių ugdymas būtų įtrauktas į studijų programą, tačiau socialinis faktorius įgijo vis didesnę reikšmę klinikinį programų vystimuisi. Klinikinės metodologijos atsiradimas leido mokymą įtraukti į studijų programą.

Valdžios institucijų bei teisės mokyklų klinikinį programų nuolatinis finansavimas leido kurtis naujiems klinikinio mokymo centrams ir atvėrė naujas galimybes - teisinius įgūdžius derinti su teisinio mokymo metodologija. Šių metodologijų taikymas klinikiniam teisinio mokymo metodui padarė daug didesnę įtaką nei tik praktinis bylų nagrinėjimas, taikomas iki šiol. Iki 1970-ųjų vidurio nebuvo tikslios klinikinio teisinio išsilavinimo sąvokos ir turinio. Šį terminą profesorius Gary Bellow apibrėžė kaip „visas su teisės mokymu susijusias veiklas, kurių dėka studentas mokosi ne auditorijoje, taip pat tradicinius teisės mokymo būdus – teisinius tyrimus, mokomuosius teismo procesus, apeliacinių bylų analizes“.³² Be visuotinai suprantamo modelio, klinikinis teisės mokymas buvo per daug nestruktūrizuotas, kad galėtų greitai įsitvirtinti teisės mokyklose.

1970-1980 metais G. Bellow ir kiti klinikinio mokymo ekspertai pradėjo konstruoti „mokymo terminų bendrąjį žodyną“ (angl. – *Common Vocabulary Discourse on Educational Issues*). Koncentruojantis į klinikinio mokymo metodą, leidinyje buvo bandoma apibrėžti, ką klinikinio metodo dėstytojai darė ir turėtų daryti, kaip klinikinio mokymo metodas turėtų būti įtrauktas į mokymo programą bei kokie klinikinio mokymo tikslai ir uždaviniai.³³ Pirmieji pavyzdžiai buvo susiję su klinikinio mokymo reikšmės ir tikslų nustatymu:

- reikšmė studentams – teisininko vaidmuo visuomenėje, teisinėje sistemoje; teisininko profesinės etikos principų taikymas;
- teisininko gebėjimų identifikavimas bei mokymo metodika;
- teisės teorijos nagrinėjimas ir plėtojimas;
- priežiūros mechanizmo tobulinimas;
- empirinio mokymo įtraukimas į klinikinį teisės mokymą.

³² Bellow G. On Teachers Teaching: Some Preliminary Reflections on Clinical Teaching Methodology, *Clinical Education for the Law Student*, JAV, 1973 p.374-375

³³ *Ibid.*, p. 377-378

Klinikinį teisės mokymo metodą nagrinėjančių specialistų nuomone, svarbiausias tokio mokymo tikslas – išmokyti studentus naudotis žiniomis, gaunamomis teisės paskaitų metu.³⁴ Specialistai kartu su studentais ieškojo teisininko įgūdžių bei profesinių vertybių teorinio pagrindimo ir praktinio pritaikymo klinikiniame teisės mokyme. Siekiant kuo tiksliau nustatyti visus aspektus, studentai buvo skatinami naudoti įvairius vertinimo mechanizmus: stebėjimą, savikritiką, grupinius stebėjimus bei vertinimus; dėstytojai, prižiūrintys šį procesą taip pat buvo įtraukti į mokymo turinio gerinimą, teikdami pastabas studentams bei aprašydami procesą. Šį procesą Donald Schon apibrėžė kaip „reaguojančią praktiką“ arba „tobulėjimo praktiką“³⁵. Šios ilgai trukusios veiklos rezultatas – 1980-ųjų pabaigoje išleistas bendras dokumentas, aptariantis tolesnį klinikinio mokymo metodo taikymą teisės mokyklose.

„Klinikinis mokymo metodas yra pirmas ir pagrindinis mokymo metodas. Tarp pagrindinių šio mokymo savybių yra: studentai susiduria su tikromis problemomis, su kuriomis susiduria teisininkai; studentai šias problemas sprendžia savo rolėje; studentai priversti bendradarbiauti su kitais asmenimis bei institucijomis, siekiant problemas išspręsti gerai; ir svarbiausia studentas yra skatinamas kritiškai pažvelgti į teises situacijas bei jų reglamentavimą ir pateikti pagrįstus sprendimo variantus.“³⁶

Devintajame dešimtmetyje teisės mokyklose buvo pradėtas spartus klinikinio mokymo metodo įdiegimas bei naudojimas, nes atsirado „bendrasis žodynas“ ir buvo apibrėžti klinikinio mokymo metodo aspektai. Tuo pačiu padaugėjo teisės specialistų, nagrinėjančių klinikinį teisės mokymo metodą bei siekiančių tobulinti pagrindinį mokymo įrankį teisės mokyklose, todėl nuo 1994 metų buvo pradėta leisti „Klinikinio teisės mokymo apžvalga“ (Clinical Law Review). Nors klinikinis teisės mokymas surado vietą teisės mokyklose ne vien dėl to, kad garantuoja geriausią teisės mokymosi techniką, bet ir leidžia įtvirtinti teisingumo suvokimą, šis mokymas susiduria su pagrindine problema – finansiniu aprūpinimu. Klinikinio teisės mokymo metodo taikymas praktikoje sąlygoja visuomenės narių interesų atstovavimą. Vakarų valstybėse *pro bono* (nemokamai suteikiamos paslaugos) sistema yra gerai išvystyta ir skatinama. Teisės mokyklos skatinamos aktyviai dalyvauti prisidedant prie šios veiklos plėtojimo. *Pro bono* – visuomenės poreikių tenkinimas

³⁴ Kreiling K. R. Clinical Education and Lawyers Competency // Maryland Law Review 1981, p. 284

³⁵ Schon D. A. Educating the Reflective Legal Practitioner // Clinical Law Review, 1995,

³⁶ The Report of the Committee on the Future of the In-House Clinics // Journal of Legal Education, 1990, p. 508

negaunant atlygio. Teikiant paslaugas nėra gaunami kreditai, *pro bono* veikla nėra įtraukta į studijų programas. Klientai – mažas pajamas gaunantys asmenys, negalintys savimi pasirūpinti asmenys. Taip pat gali būti dirbama nevyriausybinėms organizacijoms, kurios atstovauja socialiai pažeidžiamiems asmenims. Plintant klinikinio teisės mokymo metodui teisės mokyklose *pro bono* ir klinikinės programos persipina tarpusavyje. Klinikinis teisės mokymas – tai į teisės mokyklos studijų programą įtrauktas praktinis teisės mokymosi modelis, organizuojamas teisės mokyklos arba kartu su teisės mokykla, siekiant studentui suteikti praktinių teisės žinių.

Australijos nacionalinio *Pro bono* Resursų centro atlikto tyrimo metu pastebėta, kad tikslingiausia klinikinio teisės mokymo ir *pro bono* veiklos programos apjungti ir taikyti bendrai.³⁷ Kaip ir dauguma klinikinų programų, *pro bono* pirmiausia kreipiamas dėmesys į pažeidžiamiausias asmenų grupes bei siekiama suteikti reikiamas paslaugas. Teisės mokyklos, bendradarbiaudamos su teisinės pagalbos institucijomis, sudaro sąlygas studentams ne tik lavinti įgūdžius ir padėti visuomenės nariams, bet ir suteikia galimybę susipažinti su plačiu spektru bylų ir didesniu kiekiu bylų, kurios kartais gali būti neprieinamos teisės mokykloje, įkurtoje klinikinėje teisės programoje. Iš kitos pusės, klinikinės programos labiau specializuotos, lengviau pritraukti studentus dalyvauti šioje veikloje. Taip pat teisės mokykloje administruojamų klinikinų teisės programų priežiūra yra paprastesnė.

Todėl tolesniuose etapuose formuojasi klinikiniai modeliai, kuriuose derinamas klinikinų programų ir nemokamos teisinės pagalbos principai. Atsižvelgiant į visuomenės poreikius bei galimybes, teisės mokyklose kuriamos specializuotos teisinės pagalbos klinikos: šeimos teisės, pabėgėlių teisės, imigracijos teisės, darbo teisės, baudžiamosios teisės ir panašiai.

Street Law tipo programos³⁸

Tobulėjant klinikinio teisės mokymo metodo turiniui, atsirado keletas išvestinių mokymo programų, kurios buvo lengviau suprantamos ir prieinamos ne tik teisės studentams, bet ir visuomenės nariams.

³⁷ National Pro Bono Resource Centre, Pro Bono and Clinical Legal Education Programs in Australia Law Schools, 2004, p. 9, <http://www.nationalprobono.org.au/documents/lawschoolprobonoinfopaper.pdf> [2007-04-10]

³⁸ Tibists F. Manual on Street Law-Type Teaching Clinics at Law Faculties, Vengrija, 2001 <http://www.hrea.org/streetlaw.html> [2007-03-23]

Idėja sukurti mechanizmą, kuris padėtų žmonėms, neturintiems specialių žinių, sėkmingai orientuotis teisės normų sistemoje, 1978 metais kilo Džordžtauno Universiteto teisės studentams. Šis kursas tuo metu buvo pavadintas *Street Law* arba gatvės teisė. Šis terminas suprantamas kaip teisė, kuri kiekvieną dieną yra reikalinga žmonėms, priklausantiems socialiai pažeidžiamoms grupėms. Pradinis kursas buvo skirtas neturintiems asmenims, besimokantiems Vašingtono mokyklose. Pagrindinis kurso tikslas – perduoti informaciją, kaip elgtis, siekiant išvengti teisinių problemų, bei ką daryti, jei tokios problemos atsiranda. Jau kitais metais kursas buvo įtrauktas į universiteto teisės studijų programą.

2000 metais *Street Law* tipo klinika buvo įkurta prie 40 Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) universitetų bei daugelyje Centrinės ir Rytų Europos valstybių bei buvusiose Sovietų sąjungos šalyse. Terminas *Street Law* buvo išverstas bei pritaikytas kiekvienos šalies poreikiams bei sampratai. Vienose valstybėse *Street Law* buvo įtrauktas į studijų programas, kitose įkurtos atskiros institucijos (nevyriausybinių organizacijų, universiteto (fakulteto) padaliniai). Taip pat pateikti ir skirtingi pavadinimai: „Mes, mus ir teisė“ (angl. – *We, Us and the Law*) Kirgizijoje, „Gyvenanti teisė“ (angl. – *Living Law*) Sankt Peterburge, „Įprasta teisė“ (angl. – *Everyday Law*) bei „Teisė kasdienėje praktikoje“ (angl. – *Law in Everyday Practice*) Varšuvoje.

Pagrindiniai metodai, naudojami šiuose kursuose – interaktyvusis, visų dalyvaujančių įtraukimas bei mokomasis metodas. Šio kurso metu tikslinė auditorija yra įtraukiama į debatus, diskusijas, simuliacijas, teismo proceso inscenizacijas ir kitas veiklas, kurios skatina tiek žinių įsisavinimą, tiek gebėjimų lavinimą. Šios priemonės yra ne tik patraukiančios dėmesį bei leidžia aktyviai įsitraukti, bet ir leidžia besimokantiems tiksliau suprasti veikiančius teisės mechanizmus. Interaktyvaus metodo pritaikymas leidžia išsiugdyti pagrindinius gebėjimus: interesų gynimas ginčo metu, aiškus ir tikslus argumentų dėstymas, kritinis mąstymas bei galimų problemų sprendimai.

Klasikinio *Street Law* modelio (įtraukiant teisės mokymo įstaigas) pagrindiniai bruožai yra šie:

1. Teisės mokymo įstaiga finansuoja ir prižiūri programą;
2. Teisės studentai dalyvauja programoje, kuri yra studijų programos dalis (gaunami kreditai); studentams mokama už dalyvavimą programoje arba studentai dalyvauja savanoriškais pagrindais;

3. Teisės studentai yra mokomi dėstyti praktinės teisės kursą asmenims, kurie neturi teisinių žinių;

4. Dalyvaujantys programoje studentai dirba mokyklose, kalėjimuose, nepilnamečių perauklėjimo institucijose, benamių prieglaudose arba kitose institucijose, kurios yra prieinamos socialiai pažeidžiamiems asmenims, galintiems pasinaudoti teikiama pagalba;

5. Programoje dalyvaujantys studentai naudojami profesionalių teisininkų (advokatų, notarų, teisėjų), policininkų pagalba, siekiant perduoti kuo tikslesnę ir aktualesnę informaciją programos dalyviams.

1980 metais Džordžtauno universitete sukurta *Street Law* kursas buvo perkeltas į Pietų Afrikos Teisės mokyklą. Tuo metu valstybėje buvo itin stipri rasinė diskriminacija, todėl buvo ieškoma būdų šiai situacijai pakeisti. Natalio universiteto (JAV) profesorius Davidas Makvid-Masonas (David MacQuoid-Mason) dirbo su diskriminuojamomis grupėmis ir pastebėjo, kad „Street Law“ yra viena iš efektyviausių priemonių mokyti teisės studentus dirbti rasinės diskriminacijos suskaidytoje visuomenėje. Toks *Street Law* modelio interpretavimas leido naujai pateikti šio mokymo būdo pritaikymą bei sistemingai siekti užtikrinti visuomenės narių integraciją, mažinti susiskaidymą ir skatinti demokratiškumo vystimąsi. *Street Law* tiesiogiai įtraukė ir bendruomenes, kurios buvo labiausiai nukentėjusios nuo rasinės diskriminacijos politikos. Ši programa buvo įdiegta daugelyje Pietų Afrikos Respublikos universitetų ir leido sėkmingai kovoti su daugeliu problemų: tiek teisinėmis, tiek ir moralinėmis. Modifikuotas šio kurso variantas – „Žmonių teisės visiems“ (angl. - *Human Rights for All*) – buvo pritaikytas JAV auditorijai.

Street Law tipo klinikų įkūrimas Centrinėje ir Rytų Europoje turi keletą aspektų. *Street Law Inc.* sukūrė programą Vengrijoje 1990 metais. Teisės profesoriai apsilankę JAV ir Pietų Afrikos Respublikos universitetuose ir susipažinę su *Street Law* veikimo principais, perkėlė pagrindines programos idėjas į savo universitetą. Programos Sankt Peterburgo Teisės mokykloje (Rusija) ir Varšuvos universitete (Lenkija) buvo inicijuoti Viktoro Pronkino ir Monikos Platek ir jų programos tapo pagrindu sukurti OSI (*Open Society Institute* – Atviros visuomenės institutas) *Street Law* tinklą. Kuriant programas šiose valstybėse labiausiai prisidėjo patyrę *Street Law* profesoriai Ed O'Brien, Richard Roe bei David McQuoid-Mason. Nacionalinis Demokratijos fondas (angl. - *National Endowment for Democracy*) bei Fordo ir Sorošo fondai užtikrino pradinį šių programų finansavimą.

Nuo 1997 metų COLPI (angl. - *The Constitutional and Legal Policy Institute*) bei jos direktorius Zaza Namoradze pradėjo nagrinėti Varšuvos ir Sankt Peterburgo *Street Law* klinikų veiklą bei ieškoti galimybių įkurti klinikas ir kitose Europos valstybėse, ypač postsovietinėse respublikose, kuriose visuomenei trūko ne tik dalyvavimo teisės kūrimo procesuose, bet ir paprasčiausių teisės žinių. Sorošo fondas parėmė daugelio *Street Law* klinikų atsiradimą besikuriančiose valstybėse, todėl per trumpą laikotarpį daugelis postsovietinių valstybių jau turėjo *Street Law* pagrindu sukurtas programas. Programos studentai dirbo su bendrojo lavinimo mokyklomis, kalėjimais, pabėgėliais, socialiai pažeidžiamais asmenimis bei turinčiais fizinių ir protinių trūkumų žmonėmis. Buvo pasirinkti du *Street Law* programų modeliai: programa administruojama teisės mokyklos arba teisės mokyklos įsteigtoje nevyriausybinėje organizacijoje. Daugelyje šalių teisės dėstytojai kartu su teisės studentais rengia metodines *Street Law* programas, siekdami jas pritaikyti besikeičiantiems visuomenės poreikiams bei aktualioms problemoms spręsti. Atsižvelgiant į susiklėsčiusias aplinkybes, daugelyje *Street Law* programų susiformavo kiekvienos valstybės aktualijas atitinkantis modelis.

Terapinio metodo taikymas

Terapinis metodas – tai dar vienas iš klinikinio teisės metodų. Terapinis metodas svarbus tuo, kad papildo klinikinį metodą ir suteikia gaunamos patirties įvairovę. Tai tarpdisciplinis mokymo metodas, kuris leido atrasti naujus teisininko profesijos ir teisės mokymo aspektus. Šis metodas leidžia studentui išnagrinėti keletą susijusių teisinių situacijų bei pateikti išvadas, kaip elgtis tokioje situacijoje.

Pastebima, kad šiuo metu vis mažiau bylinėjamosi teismuose ir bandoma konfliktus išspręsti padedant teisininkų. Terapinio metodo naudojimas, klinikinio mokymo institucijose gali sumažinti klaidų ar neteisingos strategijos pasirinkimo galimybes. Terapinio metodo įtraukimas į klinikinės programos sudarą suteikia studentams visapusiškai susipažinti su aktualių teisiniu klausimu bei surasti keletą sprendimo variantų, ypač priklausomybės ar nusižengimų bylose.

Taikant terapinį metodą, studentas dalyvauja bylos sprendime, stebi vykdomus veiksmus, bendradarbiauja su visomis šalimis. Tai suteikia nematerialų bei visapusi

susipažinimą su teisininko profesija.³⁹ Dirbdamas su visų sričių atstovais, studentas susipažįsta su kliento pirmine apklausa, faktų nustatymu ir argumentų parinkimu bei sprendimo parinkimu. Aprašydamas ir analizuodamas teisinę problemą, studentas taip pat susipažįsta su kitais galimais problemos sprendimo būdais.

Šis mokymosi metodas priskiriamas prie prevencinių teisės mokymo metodų, nes apibendrinta medžiaga pateikiama visuomenės nariams ir jie gali susipažinti su galimomis neteisėto elgesio pasekmėmis, tai pat žinoti savo teises. Terapinis mokymosi metodas – naujas būdas studijuoti teisę. Jame apjungiami sisteminio metodo principai ir klinikinio mokymo pagrindai. Klinikinis metodas pasireiškia tuo, kad studentas pirmiausia rūpinasi kliento problemų išsprendimu pastarajam priimtiniu būdu.

Profesoriai Keri K. Gould ir Michael L. Perlin savo straipsnyje „Terapinė jurisprudencija ir klinikinis mokymas“⁴⁰ išskyrė keturis pagrindinius terapinio mokymo aspektus:

1. gerinti mokymo įgūdžius;
2. pateikti aiškesnį klinikinio mokymo dinamiškumo mastą;
3. nagrinėti profesinės etikos aspektus bei skirtingus teisininko darbo aspektus;
4. pagyvinti studentų ir dėstytojų diskusiją dėl požiūrio į klinikinį mokymą.

Terapinio metodo įtraukimas į klinikinio mokymo programas leidžia išsamiau apžvelgti nagrinėjamas teises situacijas bei pateikti geriausią alternatyvą klientui. Terapinis metodas skatina platesnį mąstymą bei leidžia studentams įgyti daugiau patirties. Taip pat, apibendrinimų pateikimas sumažina klaidų tikimybę.

³⁹ *Baker G.* Do You Hear the Knocking at the Door? A “Therapeutical” Approach to Enriching Clinical Legal Education Comes Calling, 2005, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=837605 [2007-04-02]

⁴⁰ *Gould K., Perlin M.* Therapeutic Jurisprudence and Clinical Teaching // 24 Seattle University Law Review, , 2000, p.339-341

Klinikinio teisės mokymo įtraukimas į studijų programą ir šio metodo tobulinimas

Teisės mokymas Langdelio metodu neleido studentams adekvačiai reaguoti į teises situacijas, baigus teisės mokyklą. Iš pradžių teisės mokymo specialistai tikėjo, kad apeliacinių sprendimų nagrinėjimas ir mokymasis gali garantuoti aukštos kokybės teisinį išsilavinimą. Tačiau šiuo atveju tai užtikrino tik buvusių situacijų nagrinėjimą ir negalėjo užtikrinti, kad teisės mokyklą baigęs studentas galės savarankiškai ir lanksčiai spręsti iškilusias problemas. Daugelis įstatymų bei institutų gali pasikeisti, kol studentas pradės tiesiogiai dirbti su klientais. Langdelio metodas ilgai dominavo teisinio mokymo sistemoje, nes galėjo nustatyti aiškia teisės doktrinos kaitą ir palengvino teisės dėstymą. Tuo pačiu susidarė matoma atskirtis tarp tikrosios, gyvosios teisės ir žinių, kurias įgyja studentas, mokydamasis teisės mokykloje.

Ilgijęs teorinių žinių, bet neturėdamas įgūdžių jas taikyti bei naudoti kasdieninėje praktikoje, teisės studentas sudaro grėsmę teisinės pagalbos sistemoje atsirasti žmonių grupei, kuri negali tinkamai atlikti savo darbo (atsižvelgiant į įgytą išsilavinimą).⁴¹ Tokia situacija netenkina profesinės bendruomenės bei visuomenės. Todėl dalijimasis tarp doktrinos analizės, teorinio mokymo metodo ir praktinio požiūrio į teisę yra visiškai netikslingas, nes siekiant aukščiausio lygio išsilavinimo reikalingos abi pusės.

„Todėl, kad nėra tikimasi išugdyti visiško praktiko, teisinis išsilavinimas yra labiau susijęs su humanitariniais mokslais nei su kitu profesiniu išsilavinimu[...] Juk būtų neprotinga duoti diplomą medicinos studentui, kuris negavo praktikos gydymo įstaigoje, arba architektui be darbo dizaino studijoje.“⁴²

Profesoriaus Anthony G. Amsterndam apžvalgoje „Klinikinis teisės mokymas – XXI amžiaus patirtis“ pateikia kritiką, sukurdamas dar fundamentalesnį požiūrį į teisės mokymą:

„Teisės mokymas XX amžiuje buvo per daug siauras, todėl neleido ugdyti studentų mąstymo kaip teisininko ir apie teisininko vaidmenį visuomenėje. Kritinio mąstymo,

⁴¹ Profesorius Richard Neumann pastebėjo, kad efektyviai dirbantys teisininkai (lawyers) nebūna „teisininkais“ (practice law). Jie sprendžia problemas, naudodami teisę, kaip vieną iš profesinių priemonių. „Galvoti kaip teisininkas“ nėra tas pats, kad „spręsti problemas kaip profesionalas“. „Galvoti kaip teisininkas“ – tai šablonas, kurį naudoja teisės doktrinos dėstytojai, siekdami apibrėžti tekstinio interpretavimo įgūdžius ir kai kurias skepticizmo formas. (6 Clinical Law Review, 2000, p. 401)

⁴² Neumann R. The Reflective Practitioner, and the Comparative Failures of Legal Education, // Clinical Law Review, 2000, p. 426

planavimo ir sprendimų priėmimo metodai patys savaime nėra praktiniai įgūdžiai, bet tik sudaro gana konceptualų pagrindą praktiniams įgūdžiams. Iš tiesų, tik bylų nagrinėjimas ir doktrinos analizė yra pagrindai siekiant ugdyti praktinius įgūdžius.⁴³

A. Amsterdam visų pirma norėjo pasakyti, kad svarbiau yra tai, ką studentas sužino ir supranta apie tolesnį teisininko darbą, nei atskirtis tarp teisės mokslo ir profesinių įgūdžių.

Pavyzdžiui, teisės doktrinos skaidymas į deliktų, civilinio proceso, nuosavybės teises ir t.t. yra naudingas, siekiant tinkamai dėstyti naują medžiagą. Tačiau mokymas teisės, nesudarant galimybės studentui patirti, ką reiškia šios žinios, ginant kliento interesus, suformuoja neteisingą supratimą, kaip sunku apginti kliento interesus. Pasak A. Amsterdam, pagrindinė šių laikų teisės mokymo sistemos problema – tai, kad teisininko parengimas susijęs su studento mokymu „kaip savarankiškos teisės mokymas“.

Mažai dėmesio buvo skiriama teisininko darbo technikoms, kurios galėtų padėti studentui suprasti, kaip teisė vystosi ir kokia teisininko užduotis bendruomenės gyvenime. Teisės mokyklos nemoko studentų kaip surinkti ir susieti faktus, kurie nėra tvarkingai pateikti; pateikti sprendimo galimybių (tiek teisinių, tiek ir neteisinių); nustatyti kokios pasekmės gali kilti konsultuojant klientą, derantis su oponentu.⁴⁴ Atsitiktinai mokyme naudojamos technikos, kurios dažniausiai yra dėstomos tik pasirenkamuosiuose kursuose, negarantuoja tokio pasiruošimo. Teisės studentai turi išmokti problemas spręsti ne tik išradinai, bet ir analitiškai. Tačiau šiuo metu didžiausias dėmesys yra kreipiamas į studento gebėjimus analizuoti esamus teisės aktus.

Nors kai kurie teisės mokytojai praplėtė siaurą požiūrį į bylų metodą, teisės mokyklos stengėsi atsispirti tolesniam gilinimuisi arba rimtam taikymui, kaip A. Amsterdam ir apibūdino. Tai nėra stebėtina, nes didžiausios mokslinės studijos teisės mokyklose nagrinėja teisės teoriją ir doktriną. Tipinės teisės mokyklos auditorijoje galimybė praktikuoti teisę sutinkama įtariai, o kartais net su panieka.⁴⁵

Esant tokiai padėčiai, mokslas, nagrinėjantis klinikinį teisės metodą, vis dar nebuvo taip plačiai skatinamas kaip doktrinos ir bylų metodo taikymas. Viena iš priežasčių – Amerikos Advokatų Asociacijos reikalaujamos kvalifikacijos lygis: norint įstoti į advokatūrą

⁴³ *Amsterdam A.G. Clinical Legal Education – a 21st Century Experience // Journal of Legal Education* nr. 34, 1984, p.612

⁴⁴ *Binder D.A., Price S.C. Legal Interviewing and Counseling: A Client Centered Approach, 1977*

⁴⁵ Teisės mokyklą baigęs studentas pastebėjo, kad visus mokymosi metus jį lydėjo idėja, kad „teisės mokykla nėra verslininkų mokykla. Čia nemokoma, kaip būti teisininku, čia moko teorijos, kaip mąstyti logiškai. Jei nori būti advokatu, gali įgauti įgūdžių, būdamas padėjėju, kai jau baigi teisės mokyklą. (citata iš Kentukio advokatų mokymo kurso medžiagos apie spragas tarp teorijos ir praktikos)

buvo reikalaujama teorinių žinių. Todėl teisės mokyklos nesuskubo keisti susiformavusios praktikos ir rengė studentus, atitinkančius advokatūros reikalavimus. Tačiau ABA kėlė ir kitą reikalavimą – studentai baigę teisės studijas turi galėti užsiimti profesine praktika. Keičiantis mokymo metodams, keičiamas ir egzaminavimas norintiems įstoti į advokatūrą.

Tačiau XXI amžiuje teisės klinikos metodas negali būti tinkama teisės mokymo priemonė, taikoma atskirai nuo bylų metodo paskaitose. Šie du metodai, kurie garantavo tikrą ir visapusišį teisinį išsilavinimą, turėjo būti integruoti ir tarnauti vienam tikslui – parengti profesionalų teisininką.⁴⁶

Klinikinis mokymo metodas leidžia studentams susidurti su nepastovumu ir iššūkiais, sprendžiant klientų problemas, ir nuolat nagrinėti bei taikyti teisės normas ir pagrindinius teisės principus. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad mokymo metodų tyrinėtojai akcentuoja, jog geriausias mokymas – „tai mokymas, kuriame galima naudoti visus turimus ir siekiamus tobulinti įgūdžius bei žinias“⁴⁷ Pasak profesorės Barbaros Woodhouse, pagrindinė priežastis, dėl ko šiuolaikinis teisės mokymas neduoda trokštamų rezultatų, - studentai, kurie gavę didžiulį kiekį teorinių teisės žinių, nesupranta, kaip jas galima būtų taikyti praktikoje.

Klinikinio teisės mokymo metodo taikymas praktikoje vis dar susiduria su daugeliu klausimų, kuriuos reikia išspręsti, norint pasirinkti tinkamiausią praktikos būdą.

Galima išskirti tokią pagrindinius klinikinio mokymo aspektus:

- studentų dalyvavimas klinikinėse programose;
- klinikos struktūra ir vieta;
- motyvuotas ir kompetentingas personalas;
- finansavimas;
- atranka, praktikos turinys ir vertinimas;
- teisės mokyklos dalyvavimas teisės klinikos veikloje;
- bendradarbiavimas su kitomis institucijomis;
- veiklos viešinimas.

Vienas iš pagrindinių klausimų – **savanoriškas ar privalomas studentų dalyvavimas**, teikiant nemokamą teisinę pagalbą. Šis klausimas plačiai nagrinėjamas klinikinio teisės mokymo ekspertų darbuose JAV, tačiau kitose valstybėse dar tik pradama

⁴⁶ *Hativa N. Teaching Large Law Classes Well: an Outsiders View // Legal Education Journal nr.50, 2000, p.95*

⁴⁷ Tai apima: lingvistinius įgūdžius, loginius-matematinius įgūdžius, erdvinį suvokimą, kūno kalbą, muzikinius gebėjimus, visuomeninį supratimą, vidinį savęs suvokimą. *Armstrong T. Multiple Intelligences in the Classroom, 1994, p. 153-156*

gilintis į šį klausimą. Itin svarbu atskirti privalomą ir savanorišką darbą, siekiant nustatyti pakankamą ir reikalingą praktikos turinį bei nesukurti per daug įsipareigojimų studentui.

- Privalomi.

Šiuo atveju klinikinis kursas įtraukiamas į studijų programą (dažniausias kreditų kiekis nuo 3 iki 15 kreditų), bet gali būti įtraukiamas ir į dalyko programą (priklausomai nuo dalyko kreditų kiekio). Pvz. studentas mokydamasis šeimos teisę keletą valandų per savaitę dalyvauja klinikinėje programoje, kurioje konsultuojama teisės klausimais. Realios situacijos aptariamos seminarų ar paskaitų metu.

- Savanoriški.

Klinikinis kursas yra pasirenkamasis dalykas (dažniausias kreditų kiekis nuo 3 iki 8 kreditų).

Vienas iš dažniausių kritikuojamų dalykų iš studentų pusės yra tai, kad klinikinės programos atima daug daugiau laiko nei priklauso pagal gaunamų kreditų kiekį. Tačiau David F. Chavkin (Vašingtono Teisės koledžas) atliktas tyrimas parodė, kad net ir neakivaizdžiai studijuojantieji gali dalyvauti klinikinėse programose, kuriose jie įgauna teisininkui reikalingų įgūdžių.⁴⁸ Atlikto tyrimo duomenimis, neakivaizdžiai studijuojantys studentai dažnai dirba darbą, visiškai nesusijusį su teisinėmis paslaugomis, bet jiems labai svarbu gauti praktinių įgūdžių. Sukurta klinikinė programa buvo organizuojama vakarais, kai studentai turėdavo paskaitas. Neigiamas pradinis požiūris į eksperimentą pasikeitė, kai studentai suvokė praktikos teikiamą svarbą. Profesorius D. Chavkin pats prižiūrėjo vykdomą programą ir stengėsi, kad kiekvienas studentas gautų tik tokį krūvį, kuris nesudarytų papildomos įtampos dėl per didelio masto. Buvo suburtos kelios grupės pagal tai, kaip studentai gali dalyvauti klinikinėje programoje (vieni galėjo pasiimti kelias laisvas savaites, kitiems buvo labai sudėtinga pakeisti darbo tvarkaraštį, todėl negalėjo dalyvauti teismo posėdžiuose ir panašiai). Suformuotos grupelės (po 2-4 žmones) rinkosi į jau egzistuojančią teisės kliniką. Studentai konsultuodavo vakarais (nuo 6 ar 7 valandos), todėl bendruomenei buvo pranešta, kad eksperimento metu klinika dirbs ilgiau. Klinikinis kursas sudarė 5 kreditus. 3 kreditai buvo skirti tiesioginiam klientų problemų sprendimui, o 2 kreditai sudarė bendrus seminarus ir aptarimus.

Įvertinant tai, kad neakivaizdžiai studijuojantys negali atlikti praktikos dienos metu, o kitaip įgyti patirties taip pat nėra sudaroma galimybė, vakaro teisės klinikos modelis yra

⁴⁸ *Chavkin D.F. Clinic Under The Stars: Giving Part-Time Students Their Due*, <http://ssrn.com/abstract=876957>, [2004 03 14]

priimtinas ir pageidaujamas. Po šio eksperimentinio kurso, universitete atsirado pastovių klinikinių programų, skirtų neakivaizdžiai studijuojantiems.

Kitas itin aktualus klausimas - **klinikos struktūra ir vieta**. Šis klausimas susijęs su paslaugų teikimu teisės mokykloje ar specialiai įkurtoje institucijoje. Dalyvavimas egzistuojančioje teisinės pagalbos institucijose ar nevyriausybinėse organizacijose taip pat gali būti laikoma klinicine programa. Apibendrinus surinktą informaciją apie veikiančias teisės klinikas, galima daryti išvadą, kad teisės klinikos modeliai yra tokie:

- veikianti teisės mokykloje (patalpose, struktūroje);
- veikianti kaip teisės mokyklos dalis, bet ne pačioje mokykloje;
- veikianti kaip atskira institucija, įkurta teisės mokyklos;
- atskira institucija, kuri bendradarbiauja su teisės mokykla, bet savarankiškai įgyvendina klinikinės programas.

Tokie galimi teisės klinikų organizaciniai modeliai turi savų privalumų ir trūkumų. Teisės klinika, veikianti teisės mokykloje, tiek struktūros, tiek ir vietos prasme, garantuoja teisės mokyklos suinteresuotumą programos vystimusi bei veiklos kokybe. Tokių klinikų kursai integruoti į studijų programas, studentai skatinami jas pasirinkti. Taip pat dėstytojai gali lengviau integruoti šį mokymo modelį į savo mokomą dalyką. Teisės klinika gali naudotis teisės mokyklos specialistų paslaugomis, prižiūrint konsultavimą bei patariant studentams. Organizuojant teisės kliniką teisės mokykloje, išsprendžiama ir finansavimo problema, nes tokios klinikinės programos finansuojamos iš teisės mokyklos biudžeto (finansavimas įtraukiamas į studijų kainą, todėl brangsta mokslas). Tačiau toks klinikinės programos organizavimo modelis turi realią grėsmę tapti tik teisės mokyklos specialistų mokymo priemone, apribojant *pro bono* paslaugų teikimą.

Teisės klinika, kuri yra teisės mokyklos dalis, bet veiklą vykdo kitoje vietoje, nei įsikūrusi teisės mokykla, susiduria su daugeliu ankstesnio modelio problemų. Tačiau viena iš stipriųjų pusių yra ta, kad klinikos veikla teisės mokykla yra suinteresuota tiesiogiai, todėl skatina šio mokymo metodo integraciją į studijų programą ir bendradarbiauja su klinikinės programos vadovais. Tačiau ne visi dėstytojai yra suinteresuoti dalyvauti šioje programoje, nes atsiranda logistikos problema.

Teisės klinika, įkurta teisės mokyklos, bet neveikianti tose pačiose patalpose, susiduria su mažesne dalykine intervencija į praktikos turinį, tačiau šiuo atveju didėja atotrūkis tarp teisės mokyklos ir praktikos institucijos. Tokios programos iš dalies finansuojamos iš mokyklos biudžetų, tačiau bendradarbiavimas priklauso tik nuo klinikinės

programos vadovo ir teisės mokyklos administracijos. Vertinant kritiškai, toks modelis yra pats optimaliausias, ypač suderinus teisės mokyklos ir teisės klinikos tarpusavio bendravimą ir bendradarbiavimą. Toks modelis naudingesnis ir studentams, kurie praktiką atlieka prižiūrimi specialistų, bet nėra tiek daug saistomi teisės dėstytojų.

Atskiros institucijos koordinuojamos klinikinės programos yra susijusios su *pro bono* paslaugų teikimu, todėl nei teisės mokyklos, nei pačios institucijos nėra suinteresuotos į studijų programas įtraukti klinikinio mokymo modelio panaudojimo. Tuo pačiu, koordinuojančios institucijos yra suinteresuotos priimti studentus praktikai atlikti. Vis dėlto, kartais toks bendradarbiavimas galimas tik stažuočių pagrindu, kuris pats savaime nebesudaro grynojo klinikinio teisės mokymo metodo.

Tokie organizaciniai modeliai lemia skirtingą teisės klinikų veikimą. Teisės mokykloms priklausančiose klinikose dirba teisės mokyklos dėstytojai ir įgyvendina klinikinio kurso tikslus. Dar vienas iš struktūros klausimų – šakinės ar bendrosios klinikos. Egzistuojanti praktika rodo, kad dažniausiai pasitaiko bendrosios teisės klinikos (civilinės teisės, baudžiamosios teisės) ir šalia kuriamos specializuotos (pabėgėlių, imigracijos, darbo, sutarčių rengimo ir panašios). Dažnai nuo teisės mokyklos dydžio ir finansinių galimybių priklauso koks klinikinio programų modelis pasirenkamas. Taip pat svarbu atsižvelgti ir į tai, kokie yra visuomenės poreikiai, nes nėra tikslinga kurti specializuotą kliniką, kai nėra poreikio (pvz. pabėgėlių, jei bendruomenėje, kurioje veikia klinika, tokių problemų išskyla itin retai). Kuriant teisės kliniką ar klinikinę programą svarbu atsižvelgti ir į tai, kokios teisinės pagalbos programos jau egzistuoja.

Kita problema, kuri dažniausiai lemia netinkamą klinikinio programų organizavimą – **kompetingo ir motyvuoto personalo** stoka. Teisinės pagalbos teikimas pirmiausia yra susijęs su pažeidžiamų asmenų grupių aptarnavimu. Studentų, neturinčių praktikos bendrauti su klientais, įtraukimas į tokias programas reikalauja nuolatinio stebėjimo ir gebėjimo greitai išspręsti iškilusias problemas. Sėkmingai veikiančiose klinikose dažnai dirba teisės mokyklos dėstytojai, kurie gali patarti ir padėti studentams. Taip pat klinikose praktikuojančius studentus konsultuoti gali ir praktikuojantys teisininkai (teisėjai, prokurorai, advokatai, notarai, antstoliai ir kiti). Pastarųjų pagalba dažnai būna daug efektyvesnė nei teoriją dėstančių profesorių patarimai. Tačiau praktikuojantys specialistai, konsultuodami studentus, ne visada turi pakankamai pedagoginių žinių, kad galėtų įvertinti studento darbą klinikinėje programoje.

Be to, kyla dar vienas klinikų organizavimo klausimas – kitų specialistų bendradarbiavimas: psichologų, ekonomistų, biržos maklerių ir pan. Specializuotose klinikose susiduriama tiek su moraliniais klausimais, tiek su žinių stoka (ypač ne apie teisinius klausimus). Specialistai, galintys suteikti papildomas žinias, dalyvauja kai kuriose specializuotose klinikose (verslo teisės, mokesčių teisės klinikose).

Įvertinus surinktus duomenis galima pastebėti, kad geriausiai dirba tos klinikinės programos, kurias administruoja ir joms vadovauja teisės mokyklos atstovas bei pasitelkiama kitų specialistų pagalba. Taip užtikrinamas tiek mokymosi turinio, tiek ir tinkamos teisinės pagalbos kokybė.

Vienas iš svarbiausių klinikinių programų organizavimo ir vykdymo klausimų – jų **finansavimas**. Dideliuose universitetuose, kur daug lėšų gali būti skiriama studentų praktikoms atlikti, pačios teisės mokyklos rūpinasi programų finansavimu. Iš kitos pusės, valstybės teisinė sistema, administracinio aparato išplėtimas bei tarptautinis reguliavimas, išplėtė teisinių konsultacijų poreikį tiek, kad teisės mokyklos be valstybinių institucijų pagalbos negali suteikti tinkamų paslaugų.⁴⁹ Todėl teisės klinikos dažnai veikia kaip šių dviejų struktūrų sąveika: teisės mokyklos rūpinasi programos kokybe ir prieinamumu, o valstybės institucijos užtikrina reikiamų ir naudingų programų finansavimą bei kitokią pagalbą (bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis, visuomenės informavimą). Valstybės institucijų bendradarbiavimas su teisės klinikomis suteikia puikią galimybę valstybei užtikrinti kvalifikuotų ir sąlyginai nebrangių teisinių paslaugų teikimą jų reikalingiems asmenims. Taip pat yra plečiama savanoriškas teisinės paslaugas teikiančių asmenų ir organizacijų sistema. JAV teisės mokyklose sukaupta patirtis rodo, kad teisininkas, kuris mokėsi klinikinėse programose, yra labiau linkęs ir toliau dalyvauti savanoriškoje teisinės pagalbos sistemoje nei tas, kuris neturėjo galimybės konsultuoti klinikose.

Svarbiausias **atrankos** į klinikinės mokymo programas kriterijus – teorinių žinių reikalavimas. Daugelis klinikinės teisės specialistų pataria klinikinėse programose dalyvauti jau pirmo ar antro kurso teisės studentams. Tačiau šių kursų studentai nedalyvauja sprendžiant teisinius klausimus, nekonsultuoja klientų, nerengia teisinių dokumentų, tik stebi studentus, kurie konsultuoja klientus. Pirmo – antro kurso studentai dalyvauja diskusijose, seminaruose ir taip įgauna patirties tolesnei klinikinei praktikai. JAV ir Kanadoje klinikinėse programose dalyvauja studentai, baigę antrą kursą. Tačiau studijų programose, kur

⁴⁹ *Burridge R. Six Propositions for Legal Education in Local and Global Development // Journal of Legal Education, V.55, Nr.4, 2005, p. 490*

studijuojama ilgiau nei tris metus, klinikinis modelis geriausiai taikomas trečiaisiais mokslo metais arba po trečių mokslo metų. Norintiems atlikti praktiką klinikiuose kursuose pagrindinis reikalavimas – būti išklausiusiems klinikinės programos metu praktikuojamos teisės teorinius kursus. Norintiems praktikuotis specializuotose klinikinėse programose keliami įvairūs reikalavimai: specialus teorinis pasirengimas, tos srities teisės specialistų rekomendacijos, parengiamieji kursai.

Oficiali atrankos sistema susideda iš teorinių žinių bei studento asmeninių savybių vertinimo. Atranką organizuoja teisės klinikoje dirbantys specialistai, atsakingi už konsultantų praktiką įstaigoje. Užsienio šalyse įprasta atsižvelgti į pretendentų motyvaciją dalyvauti klinikinėse programose. Motyvacija laikoma ir dalyvavimas parengiamuosiuose kursuose, pagalba teisės klinikoje.

Jau nuo pat klinikinių programų įtraukimo į mokymosi programą yra diskutuojama dėl **praktikos turinio ir dėl jo vertinimo**. Studentas, dalyvaudamas teisės klinikos veikloje, prisiima didelę atsakomybę už savo suteikiamas paslaugas. Jo darbų (parengtų teisinių dokumentų, atstovavimo, konsultavimo) kokybė yra svarbus kriterijus, tačiau itin svarbu atsižvelgti ir į studento norą tobulėti ir siekti praktinių įgūdžių. Iš tiesų, klinikinio mokymo metu įgytos žinios negali būti vertinamos objektyviais būdais. Klinikinės programos vadovas privalo visada atidžiai stebėti dirbančius studentus, rengti bendrus seminarus, konsultuoti praktikantus. Dažniausiai klinikinio mokymo vertinimas yra sudėtinis: vertinami studento parengti darbai, gaunamas klientų vertinimas, taip pat vertinamas studento dalyvavimas bendruose seminaruose, jo noras dalintis patirtimi, o svarbiausia – kokius įgūdžius studentas išstobulino. Kadangi klinikinis mokymas yra pažintinis mokymosi metodas, reikia atsižvelgti į tai, kaip studentas vertina gautą patirtį. Išskiriami tokie pagrindiniai profesiniai klinikinio mokymo vertinimo aspektai (jie apibrėžia ir praktikos turinį):

- asmeninė atsakomybė ir profesiniai santykiai;
- nešališkas bylų sprendimas;
- teisinis argumentavimas;
- teorinė teisės vystymo perspektyva;
- komunikacija;
- noras dirbti ir šių pastangų kokybė.⁵⁰

⁵⁰ The Report of the Committee on the Future of the In-House Clinics // Journal of Legal Education, 1990, p. 508

Klinikinio mokymo platus taikymas ne tik JAV, bet ir Australijoje, Kanadoje, Pietų Afrikos respublikoje, Japonijoje, Rusijoje, Švedijoje bei daugelyje kitų valstybių, yra teisės mokyklų vadovų bei dėstytojų nuopelnas. Tačiau dažnai susiduriama su problema, kai teisės mokyklos vadovas nekreipia dėmesio į veikiančią teisės kliniką, todėl mažėja ne tik darbuotojų entuziazmas, bet ir studentų, teikiančių nemokamas teisinės konsultacijas, motyvacija. Pastebėta, kad teisės mokyklose, kuriose klinikinės programos yra kokybiškai organizuojamos ir jų tobulėjimu yra suinteresuota teisės mokykla, studentai ilgiau ir noriai užsiima *pro bono*.

Teisinio mokymo žurnale (Journal of Legal Education) paskelbtame straipsnyje pastebima, kad klinikinis mokymas gali būti visiškai nuviliantis arba labai motyvuojantis, priklausomai nuo programos kokybės.⁵¹ Tie studentai, kurie dalyvavo klinikinėse programose, yra daug labiau patenkinti savo teisės mokykla nei tie, kurie nedalyvavo. Tačiau teisės mokyklos turi investuoti daug resursų tam, kad nuolat atnaujintų ir peržiūrėtų vykdomas klinikinės programas.

Nors klinikinės programos skiriasi daugeliu aspektų, yra pagrindiniai aspektai, kurie lemia šio mokymo metodo populiarumą. Visų pirma, praktikuojančio teisininko veikla orientuota į kliento poreikius. Teisės klinikose studentai dirba tiesiogiai su klientu. Priklausomai nuo taisyklių studentai atlieka šiuos darbus: konsultuoja po vieną arba keliese; teikia konsultacijas raštu, žodžiu; atstovauja teisme, rengia procesinius dokumentus; organizuoja mediacijas, sutaikinimo procesus. Atliekant visus veiksmus, svarbiausias kriterijus – kliento poreikiai. Svarbu tinkamai išsiaiškinti faktines aplinkybes, parengti dokumentus, pasirinkti tinkamiausią bylos vedimo metodiką, informuoti klientą apie bylos eigą ir atlikti viską, kad klientas gautų maksimalią naudą.

Kitas svarbus patyrimas – teisinių dokumentų rengimas, remiantis bylų metodu ir teorinėmis žiniomis. Studentai, dirbantys teisės klinikoje, turi iš pat pradžių išsiaiškinti visus faktus ir surasti tinkamiausią problemos sprendimo būdą. Studentai skatinami diskutuoti su kolegomis bei specialistais prieš pristatant problemos sprendimą klientui. Labai svarbu teisinės teorinės žinios, todėl norint užtikrinti kokybiškų teisinių paslaugų teikimą, klinikinis mokymo metodas neturėtų būti taikomas anksčiau nei trečiame teisės studijų kurse.⁵²

⁵¹ Gulati M., Sander R., Sockloskie R. The Happy Charade: An Empirical Examination of the Third Year of Law School // Journal of Legal Education, V.51, Nr.2, 2001, 262

⁵² Cit.op. 51, p. 262

Kiekvienas teisininkas, pradėdamas profesinę veiklą, turi suvokti asmeninę atsakomybę. Teisės mokyklos studentas dažniausiai neturi profesinės etikos patirties. Tiesioginis bendravimas su klientu ir jo problemų sprendimas yra sudėtingas ir patyrusiam specialistui. O jaunam, dar tik pradėdantiems profesinę karjerą studentui, tokia galimybė yra neįkainojama. Be to labai svarbūs ir moraliniai aspektai: kalto asmens gynyba, svarbių faktų nutylėjimas, siekiant laimėti konfliktą, kitų teisėtų, bet neteisingų priemonių naudojimas.⁵³

Nė vienas kitas teisės mokymo metodas nesuteikia tokios galimybės praktikuoti iširti faktus ir atlikti tyrimą. Egzistuojantys mokymo metodai leidžia tik simuliuoti praktinę situaciją ir ne visada galima gauti pakankamai patirties. Bendravimas su klientu, kuris dažniausiai neturi teisinio išsilavinimo ir nežino, kaip reikia pateikti faktus, sudaro galimybę susipažinti su sudėtingu ir reikalaujančiu strateginio mąstymo procesu. Tik bendraujant su klientu ir bandant išspręsti realias problemas, suvokiamas reikalingų ir nereikalingų faktų atrinkimas; pakankamas dokumentų, pagrindžiančių faktus, surinkimas; aiškios bylos medžiagos parengimas. Tai pat svarbu - tinkamai argumentuoti. Teisės mokyklose argumentavimui retai skiriamas didelis dėmesys. Argumentavimas dažnai būna neprivaloma disciplina, kartais ji nėra įtraukiama net į pasirenkamųjų dalykų sąrašą. Šiuo atveju praktika klinikinėse programose leidžia susipažinti su argumentavimo metodika bei įvertinti jos svarbą sprendžiant bylas.

Aktyvus klinikinio mokymo metodo naudojimas skatina teisinės sistemos kritinę analizę. Studentas, susidurdamas su teisinėmis problemomis, taip pat pastebi ir sistemos spragas bei netikslumus. Kadangi klinikinis mokymas nėra tik asmeninis tobulėjimas konsultavimo srityje, o studentai skatinami pasidalinti patirtimi, sisteminti gautas žinias, atsiranda pakankamai išsamios aktualių situacijų analizės. Realių situacijų nagrinėjimas leidžia praplėsti teorines žinias. Tuo pačiu teisės mokyklos gali aktyviai dalyvauti tobulinant teisės sistemą valstybėje, nes turi informacijos apie visuomenės interesus ir susiformavusias blogas praktikas. Studentas dar teisės mokykloje yra skatinamas atsakingai žiūrėti į savo specialybę, nagrinėti iškilusias problemas bei teikti pasiūlymus, kaip jas spręsti.

Išskiriami šie pagrindiniai klinikinio mokymo privalumai:⁵⁴

- gebėjimai taikyti įvairius bylos sprendimo strategijos metodus bei valdyti neplanuotas situacijas;

⁵³ *Milstein E.S.* Clinical Legal Education in the United States: In-House Clinics, Externships, and Simulations // *Journal of Legal Education*, V.51, Nr. 3, 2001, p.379

⁵⁴ *Bryant S.* Goals for Clinical Programs, <http://www.aals.org/nlt2004/Milstein.pdf> [2007-03-04]

- gebėjimai efektyviai ir tikslingai bendrauti su klientais;
- gebėjimai veikti pagal profesinės etikos principus;
- gebėjimai dalintis patirtimi, klausytis kolegų patarimų;
- gebėjimai taikyti asmeninius mokymosi modelius bei gebėjimas mokytis ir praktikos;
- gebėjimai klientų problemas spręsti platesniame kontekste nei klientas pristato problemą bei ieškoti alternatyvių sprendimo variantų;
- gebėjimai kompetentingai ir argumentuotai kritikuoti teisinės sistemos trūkumus, ypač atsižvelgiant į pažeidžiamų grupių interesus;
- gebėjimai rasti sąveiką tarp teorijos ir praktikos, įtraukiant profesinius gebėjimus, jurisprudenciją bei doktrinos teoriją.

Dažnai paminėjama svarbiausia problema, kuri gali iškilti praktikuojant teisę, neturint patirties – klaidų tikimybė. Net ir turintis praktikos specialistas, gali suklysti teikdamas konsultacijas, rengdamas dokumentus, atstovaudamas. Tačiau klinikoje dirbančio praktikanto klaidos yra itin skausmingos tiek klientui, kuris dažniausiai negali kreiptis į patyrusį specialistą dėl klaidos ištaisymo, tiek ir pačiam studentui, kuris praranda pasitikėjimą savo jėgomis, bijo prisiimti naujų įsipareigojimų. Williams Berman siūlo klaidų valdymo metodiką:

1. pripažinti klaidą ir prisiimti atsakomybę už šią klaidą;
2. atsiprašyti kliento už padarytą klaidą (tiek latentinę, tiek ir aktyvią);
3. kuo greičiau imtis reikiamų priemonių minimizuoti klaidos pasekmes;
4. išanalizuoti ir aptarti klaidą per vertinimą;
5. pristatyti klaidos priežastis ir pasekmes visiems klinikos studentams;
6. įgyvendinti priemones, kad tokios klaidos nepasikartotų ateityje.⁵⁵

Mokymasis iš savo klaidų yra tampriai susijęs su klinikinio mokymo metodo esme:

- 1) skatinti teisininko profesinės drausmės supratimą;
- 2) skatinti dirbti, vadovaujantis profesine drausme;
- 3) vystyti kritinį mąstymą;

Jau seniai pastebėta, kad profesinės etikos laikymasis leidžia išvengti daugelio klaidų. Praktikos vadovas pirmiausia turi supažindinti su profesinės etikos pagrindiniais principais ir paaiškinti, kaip išvengti didelių klaidų. Taip pat, studentas, supažindintas su profesinės etikos principais, pats gali tinkamai įvertinti savo asmeninę riziką ir atsakomybės ribas.

⁵⁵ *Berman W. When Will They Learn? Learning and Teaching from Mistakes in the Clinical Context*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=874070 [2007 03 13]

Teisės klinikos mokymo metodas turi būti paremtas pasitikėjimu, kur studentas yra skatinamas apžvelgti savo klaidas, o ne paranojiškai bijoti savo poelgių rezultatų. Tačiau norint sukurti mechanizmą, kuris palaikytų studentą ir leistų jam tobulėti, reikia, kad pats studentas prisiimtų atsakomybę už savo veiksmus. Praktikos vadovas, be kitų svarbių užduočių, turi surasti formą, kaip nežeminant studento parodyti jo klaidas. Svarbiausia suvokti, kad teisės klinika yra mokymosi vieta ir kad svarbu mokytis iš savo ir kitų klaidų.

Vienas iš klaidų išvengimo mechanizmų – problemos sprendimo pasirengimas bei profesinės etikos sintezė. Norint išmokyti studentą tinkamai pasirengti bylos vedimui, reikia sudaryti palankesnes sąlygas faktinių aplinkybių tyrinėjimui. Vienas iš būdų – neleisti vienam praktikantui konsultuoti kliento. Siekiant skatinti visų konsultantų suinteresuotumą klinikoje nagrinėjamos bylomis, taikomas tiek idėjų generavimas (angl. - *brainstorm*), tiek ir bylos strateginių veiksmų pristatymas. Taip pat galima naudoti simuliacijas bei inscenizacijas, siekiant nuspėti tolesnę bylos nagrinėjimo eigą.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į galimybę **bendrauti ir bendradarbiauti** su įvairiomis teisėsaugos bei kitomis institucijomis, kurios gali padėti studentams lengviau atlikti praktiką ir susipažinti su platesne veikla. Klinikinės mokymo programos, integruojančios įvairius praktinio pažinimo būdus yra itin paklausios ir labai gerai vertinamos, nes sugeba praktikantams suteikti įvairių sričių patirties ir žinių.

Gebėjimas tinkamai **bendrauti su tiksline auditorija** reikalauja specialių žinių. Teisės klinikoje dirbantys specialistai, turėtų pasikliauti specialistų nuomone, siekiant identifikuoti geriausius metodus, dirbant su tikslinėmis auditorijomis. Dažnai klinikinės programos ne tik konsultuoja teisės klausimais, bet ir formuoja visuomenės teisinę sąmonę. Tikslingi parinkta informacija apie programą taip pat gali paskatinti ir teisės studentų susidomėjimą klinikinio mokymu. Valstybės institucijos, suinteresuotos kvalifikuotos teisinės pagalbos teikimu piliečiams, taip pat turėtų būti nuolat supažindinamos su teisės klinikų veikla bei pasiektais rezultatais.

Atsižvelgiant į aptartus klinikinio teisės mokymo aspektus, darytina išvada, kad įvairūs klinikiniai modeliai gali leisti pasiekti norimų rezultatų. Svarbiausia teisės klinikoms bendradarbiaujant su teisės mokyklomis (nors dažnai galima teigti atvirkščiai), išlaikyti pusiausvyrą tarp klinikinio mokymo metodo ir *pro bono* paslaugų teikimo bei sudaryti palankias sąlygas teisės studentams įgyti praktinių žinių, mokytis atsakingo požiūrio į teisę ir klientus.

Klinikinių teisės mokymų programų sukūrimas valstybėse, neturėjusiose klinikinio mokymo patirties

Viena iš valstybių, kuriose teisinis mokymas buvo visiškai nereformuotas bei neatitiko šiuolaikinės visuomenės poreikių – Japonija.⁵⁶ Tai viena iš tų valstybių, kurioje teisės profesijos buvo mokoma pagal kitą sampratą. Nuo pirmosios teisės mokyklos įkūrimo 1870 iki 2004 metų teisės mokyklose vyravo nuostata, kad teisės studijos – tai labiau studentų parengimas dirbti valstybės institucijose ar verslo sektoriuje nei teisininkais profesionalais. Teisės diplomai taip pat reiškė tolesnę karjerą teisės mokymo įstaigose. Esant tokiai spragai tarp teisinio parengimo mokykloje ir teisinės praktikos, teisininkų profesionalų parengimas buvo pavestas atskirai institucijai – Teisinio mokymo ir tyrimų institutui (TMTI).

TMTI teisininkų parengimas smarkiai skyrėsi nuo studentų rengimo programų, įgyvendinamų JAV ar Kanadoje. TMTI labiau rėmėsi principu „mokymasis stebint“ nei „mokymasis dirbant“, todėl kad studentai stebi dirbančius teisininkus, o ne patys sprendžia teisinius klausimus. Studentai, gaunantys klinikinio teisės mokymo įgūdžius, smarkiai skyrėsi nuo studentų Japonijoje, kurie turi mokytis, nagrinėti ir analizuoti esamą teisinę praktiką. Tačiau pastebima, kad keletas klinikų Japonijoje jau taiko „mokymosi dirbant“ metodą, išgrynintą JAV klinikinio mokymo programose.

Mokymo spragos bei sudėtingi egzaminai profesionalių teisininkų rinką padarė labai nekonkurencingą ir statišką. Tik iki 2 % studentų po TMTI kurso buvo priimami į profesionalių teisininkų gretas. Naujausi tyrimai atlikti Japonijoje patvirtino, kad toks teisininkų paruošimas ir kompetencija nepatenkina greitai besivystančios ir kosmopolitinės rinkos poreikių. Todėl Teisinės sistemos reformos taryba (TSRT) pastebėjo, kad reikia keisti esamą padėti teisinio rengimo programoje: kai į TMTI kursus gali būti priimami studentai, neturintys jokio išsilavinimo. Viskas ko reikia, norint pateikti į TMTI kursus – įveikti vienus metus „kalimo“ kursų, kuriais siekiama įsiminti visus teisinius klausimus, kurie galimai gali pasitaikyti stojamuosiuose egzaminuose. Kartais tai reiškia 5 metus bandymų išlaikyti egzaminą. Tokios situacijos lemia nedarbą arba antrarūšį darbą, kurį dirba asmenys, norintys tapti teisininkais.

⁵⁶ Joy A, Miyagawa S., Suami T., Wesselberg Ch., Tradition of Graduate Professional Legal Education: Japan Educational Reform as a Case Study; // Clinical Law Review nr. 13, 2006

Kadangi toks mokslas negalėjo duoti aukštų rezultatų, TSRT pasiūlė egzaminavimo techniką pakeisti į „reikalaujančią suvokti teisinę techniką“ nei mintinai žinoti galiojančią teisę. Visos rekomendacijos paremtos tuo, kad būtų parengta teisininkų, ypač neaptarnaujamose kaimo teritorijose. Siekiant sėkmingai įgyvendinti reformą, ruošiamasi taikyti klinikinį teisinio mokymo metodą. Taip pat atsižvelgta į kultūrinius bei visuomeninius skirtumus bei skirtumus tarp teorinio mokymo ir praktikos, bei problemas susijusias su nedideliu studentų priėmimu į advokatūrą ir institucijų, galinčių įgyvendinti planuojamas reformas, trūkumą.

Waseda teisės mokykla buvo pasirinkta bandomajam klinikinio teisės mokymo programos įdiegimui. Mokyklos vadovybė pasirinko kompleksinį teisės klinikų modelį, kai kuriama bendra klinika ir atskiros teisės klinikos specialioms šakoms (pabėgėlių teisės klinika). Tuo metu mokykloje mokėsi 300 studentų ir dirbo 70 dėstytojų.

Pagrindinės mokyklos klinikinės programos sėkmės priežastys:

- Waseda mokykloje buvo naudojama JAV ir Kanados klinikinio teisinio mokymo patirtis;
- Teisės klinikinio mokymo programa buvo pritaikyta atsižvelgiant į valstybės kultūrinės ir visuomeninės tradicijas, taip pat į aktualiausias problemas bendruomenėje;
- Teisės teorijos mokytojai bei teisės praktikai dirbo kartu, siekdami geriausio rezultato; jie nuolat stebėjo vykstantį procesą, analizavo klaidas bei greitai reaguodavo į kylančias problemas;
- Darbas klinikose buvo integruotas į paskaitas auditorijose;
- Prieš pradėdant klinikinius kursus trečiaisiais metais, teisės studentai įgydavo pagrindinių teorinių žinių (konstitucinės teisės, deliktų teisės, civilinio proceso teisės, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso teisės žinių bei informacijos apie teisininko įgūdžius bei veiklą);
- Studentai, norintys dalyvauti specialioje klinikinėje programoje (pvz. pabėgėlių teisės klinika) privalėjo išklausti ir specializuotus teorinius kursus;
- Dirbdami klinikinėse programose studentai buvo skatinami suvokti atsakomybę, kurią jie prisiima dirbdami teisininko darbą;
- Klininių programų absolventai taip pat buvo skatinami praktiką atlikti nevyriausybiniuose organizacijose, valstybinėse ar teisininkų įstaigose. Tačiau jie čia nebebuvo tik pasyvūs stebėtojai, o aktyviai įsitraukė į šių institucijų veiklą.

Žinoma, teisinė reforma Japonijoje susidūrė su daugeliu problemų, viena pagrindinių finansavimo trūkumas. Tačiau susiformavusi klinikinio teisinio mokymo praktika leidžia daryti išvadą, kad profesinis teisininkų rengimas kasmet gerėja - Japonijoje buvo įkurta daugiau nei 30 klinikų dešimtyje teisininkus rengiančių mokyklų. Advokatūros egzaminai liko viena iš didžiausių problemų, nes nebuvo pakeisti iš „kalimo“ egzaminu į naująjį mokymo modelį atitinkančius egzaminus. Taip pat liko neaiškus kreditų nustatymo mechanizmas bei kaip turėtų būti vertinamos klinikinės programos. Šias problemas, vadovaujantis patvirtintu planu, rengiamasi išspręsti iki 2009 metų. Pagal Japonijos teisinio mokymo reorganizacijos modelį ruošiamasi pertvarkyti ir Pietų Korėjos teisinio mokymo sistemą.

Indijoje taip pat buvo įgyvendinama teisinio švietimo reforma, kurioje pagrindinį vaidmenį užėmė praktinio mokymo metodo įtraukimas į studijų programą. Indijoje visuomenė susiskaldžiusi bei egzistuoja labai dideli ekonominiai skirtumai taip piliečių, todėl nemokamos teisinės pagalbos sistemai susikurti reikėjo ilgesnio laiko.⁵⁷ Straipsnio autoriai pažymi, kad bendradarbiavimas tarp Jungtinių valstybių ir Indijos specialistų prasidėjo dar 1960-1970 metais, tačiau klinikinis mokymo metodas susidūrė su labai didele kritika ir ilgai kovojo dėl savo vietos teisės mokymo programose. Viena iš pagrindinių užduočių – pakeisti visuomenės požiūrį į teisinės pagalbos sistemą bei įtikinti teisės studentus dalyvauti *pro bono* veikloje. Dėl galiojančių stereotipų, studentai stengdavosi išvengti dalyvavimo klinikinėse programose.

Ilgainiui klinikinio mokymo patirties reikalavimas buvo įtrauktas į kvalifikacines normas, norint patekti į advokatūrą. Atsiradus tokiam reikalavimui, teisės mokyklos pačios stengėsi sukurti studentui patrauklias klinikinės programos ir pritraukti asmenis, kuriems buvo reikalinga teisinė pagalba. Glaudus Jungtinių valstijų klinikinio mokymo profesorių dalyvavimas, siekiant pasirinkti klinikinio mokymo metodiką turėjo labai didelę įtaką kursų kokybei. Indijoje, kaip ir Japonijoje, buvo panaudotos visos naujausios sistemos bei modeliai.

Indijos vyriausybė noriai parėmė klinikinį mokymą įgyvendinimą, nes visų pirma jos buvo susijusios su pažeidžiamų socialinių grupių teisinės pagalbos poreikių patenkinimu ir garantavo minimalų teisinės pagalbos tinklo plėtojimą. Šioje valstybėje trūko kvalifikuotų teisės specialistų, o ypač tokių, kurie dirbtų neturtingose bendruomenėse. Profesionalų

⁵⁷ *Blosh F.S., Prasad M.R.K.* Institutionalizing Social Justice Mission for Clinical Legal Education: Cross-national Currents from India and United States, , 2005, <http://ssrn.com/abstract=839766> [2007-03-14]

trūkumas lėmė tai, kad beveik 73% kalinių laukė teismo kalėjimuose, todėl teisės mokykloms ir jų studentams buvo suteikti labai platūs įgaliojimai kriminalinės teisės srityje.

Teisės klinikos buvo organizuojamos taip, kad būtų galima patenkinti kuo didesnius visuomenės poreikius. Nemokamos teisinės pagalbos institucijos steigiamos ne tik teisės mokyklose, bet ir atokesnėse vietose, kaimo bendruomenėse. Taip pat organizuojamos išvykstamosios konsultacijos regionuose. Teisės mokyklose stengiamasi skatinti ne tik tiesioginę praktiką, bet ir studentų tiesioginį įsitraukimą į teisinės sistemos tobulinimą. Kiekvienais metais buvo surandama aktuali problema ir grupė studentų dirbo, siekdami išsiaiškinti efektyviausius problemos sprendimo būdus bei pateikdavo studijos išvadas teisės mokyklos administracijai. Dažnai pasiūlymams pritarė ir valdžios institucijos, tuo skatindamos jaunų teisininkų susidomėjimą teisinės sistemos tobulinimu bei motyvuodamos aktyviai dalyvauti klinikinėse programose.

Indijos klinikose dažnai sutinkami įvairūs praktinio teisinio mokymo būdai: simuliacijos, diskusijos, mokomieji teismo procesai, inscenizacijos, teisiniai galvosūkių ir kiti plačiai taikomi mokymo būdai.

Su problemomis susidūrė ir Kinijos specialistai, siekiantys klinikinį mokymo metodą įtvirtinti teisės mokyklų mokymo programose. Pirmiausia, politinė situacija valstybėje buvo nepalanki teisės viršenybės principui klestėti. Visuomenė neturėjo teisinio išsilavinimo, nes daugelį metų teisė buvo suprantama, kaip suvereno ir jo pavaldinių nurodymai, kurie dažnai neturėjo nei pagrindo, nei teisingumo.

Teisininkas buvo tapatinamas su „valstybės teisininku“,⁵⁸ kurio pagrindinė užduotis buvo konsultuoti valstybės institucijas ir tik po to asmenų grupes ar profsąjungas. Taigi, pirma kliūtis, kurią turėjo įveikti klinikinių programų dalyviai, buvo visuomenės narių nusistatymas prieš teisės sistemą. Tačiau ilgainiui vyriausybė suprato, kad klinikinės programos gali garantuoti nemokamą ir pakankamą teisinę pagalbą neturintiems asmenims ir 1996 metais įsteigė Teisės pagalbos centrą. Buvo pakeista ir teisininko sąvoka. Nuo tada teisininkas yra asmuo „dirbantis visuomenei“, o ne valdžios institucijoms. Kiekvienais metais Kinijos vyriausybė investuoja daug lėšų į teisinės pagalbos sistemos plėtrą ir stengiasi užtikrinti teisininkės pagalbos paslaugų prieinamumą visiems piliečiams.

Teisės mokyklos įtraukė įvairias klinikinės programas į savo mokymo programas, nes valstybė garantavo pakankamą jų finansavimą ir skatino jų populiarumą visuomenėje.

⁵⁸ Phan P.N. Clinical Legal Education in China: In Pursuit in Culture of Law and a Mission of Social Justice, , 2005, <http://islandia.law.yale.edu/yhrdlj/PDF/Vol%208/phan.pdf> [2007-03-23]

Kinijoje praktikai yra skiriama 2-3 mėnesiai paskutiniame semestru, tačiau studentai tuo metu yra labiau suinteresuoti mokslinio darbo rašymu, nei praktika. Nėra griežtų reikalavimų praktikai nei teisės mokyklose, nei valstybės sistemoje. Beje, Kinijoje teisininku gali būti asmuo, neturintis jokio teisinio išsilavinimo. Atlikta apklausa rodo, jog net prestižinių mokyklų studentai yra prasčiau pasirengę taikyti teisę praktikoje nei jų užsienio kolegos. 2000 metais Fordo Fondo iniciatyva klinikinės mokyklos pagal Jungtinėse valstijose veikiančius modelius buvo pradėtos organizuoti 7 Kinijos teisės mokyklose. Per keletą metų mokymo modeliai išsiplėtė ir į kitas teisės mokyklas.

Pagrindinis klinikinio mokymo tikslas buvo – suteikti praktinių įgūdžių. Tačiau kitas ne mažiau svarbus uždavinys – išmokyti studentus suprasti kitą asmenį ir padėti jam; taip pat konsultuoti ir aiškinti teisę neturintiems teisinio išsilavinimo asmenims. Klinikose studentai skatinami kritiškai mąstyti ir pateikti argumentus dėl teisinės sistemos netobulumo. Tokiu būdu skatinamas bent jau minimalus visuotinio teisingumo principo įgyvendinimas visuomenėje, kurioje demokratijos samprata vis dar tapatinama su neigiamais aspektais.

Klinikinės programos leidžia teisės studentui pasijausti paprasto piliečio kailyje, nes jis turi pats surinkti dokumentus iš valstybės institucijų, lankytis kliento namuose, pagrįsti pateiktus faktus. Teisės studentas skatinamas plėtoti visuomenės narių poreikius atitinkantį valstybės aparatą ir baigus teisės mokyklą. Tačiau „demokratizacijos“ idėjos, kaip jas supranta amerikiečiai, vis dar neįsigali šioje valstybėje. Kinijos teisės specialistai ir studentai nėra įsitikinę, kad klinikinis teisės mokymas gali užtikrinti teisės sistemos pokyčius.

Besikuriančios klinikinės programos susiduria su dideliu pasipriešinimu. Teisės mokyklose administracijos nepatenkintos, kad naujovės reikalauja daug laiko ir finansinių resursų. Valdžios institucijos neskatina amerikietiško teisinio sistemų modelių integracijos į visuomenę. Teisės studentams taip pat svarbesni pažymiai nei neaiškiai veikiančios klinikiniai modeliai. Kinijos piliečiai neturi susiformavusios teisinės kultūros ir dažnai nepasikliauja nemokama pagalba siūlančiais asmenimis. Klinikinio mokymo metodas susiformavo ir intensyviai vystomas buvo būtent bendrosios teisės šalyse – Jungtinėse valstijose, Anglijoje, Australijoje, tačiau antrojo klinikinio teisės mokymo etapo pabaigoje pasklido ir į kitas šalis. Peggy Maisel 2005 metais atliktas tyrimas,⁵⁹ rodo, kad Centrinėje ir Rytų Europoje klinikinio mokymo plitimas prasidėjo po 1991 metų. Pirmiausia tai siejama su „geležinės uždangos“

⁵⁹ *Maisel P.* International Cross-Cultural Collaboration in Clinical Education: The Role of U.S. Clinicians in Developing Countries, 2005, http://www.law.ucla.edu/docs/maisel_peggy_-_role_of_us_clinicians.pdf [2007-04-03]

kritimu bei naujų nepriklausomų valstybių susikūrimu regione. Pagal 6 Tarptautinėje klinikinio mokymo konferencijoje atliktą pranešimą, iki 2004 metų vidurio ir rytų Europoje 64 klinikinio mokymo specialistai dalyvavo kuriant ir plėtojant šį mokymo metodą. Pastebėta, kad net 44 iš jų dalyvavo ilgalaikėse programose (nuo trijų mėnesių iki kelerių metų).

Klinikinio mokymo plėtrą finansavo: Fordo fondas (angl. – *Ford Foundation*), Jungtinių Amerikos valstijų tarptautinio vystimosi agentūra (angl. – *United States Agency for International Development*), Sorošo fondas (angl. – *Soros Foundation*) bei kiti fondai, skatinantys demokratijos plėtrą, teisinės valstybės formavimąsi bei darnios visuomenės vystimąsi. Nuo 1990 iki 2003 Jungtinės valstijos skyrė daugiau nei 500 mln. dolerių per metus (Afrikos, Pietų Amerikos, Azijos ir Rytų Europos besikuriančioms demokratijoms). Atliktas tyrimas rodo, kad teisės mokyklos duomenų apie bendradarbiavimą su klinikinio mokymo ekspertais nėra pateikusios, todėl sudėtinga spręsti apie įtaką studijų procesui bei klinikinio mokymo naudojimą. Tačiau apibendrinus ekspertų straipsnius apie metodo taikymą regione, galima daryti išvadą, kad klinikinis mokymas buvo pradėtas taikyti daugelyje valstybių, bet dar nėra susiformavusi tradicija, sudėtinga gauti reikalingą finansavimą.

Klinikinio mokymo ekspertai, bandydami padėti įdiegti šį mokymo modelį besikuriančiose valstybėse, pirmiausia galvojo, kad teisės mokymo reforma gali pagerinti teisininko darbo kokybę bei tuo pačiu skatinti ekonominį ir socialinį vystimąsi. Tačiau klinikinio mokymo ekspertai, norintys šį metodą diegti kitose valstybėse turi atsižvelgti į kelis pagrindinius aspektus.⁶⁰ Pirmiausia, turi būti pasiruošę gauti tarptautinės patirties, o ne tik mokyti to, ką žino. Šis aspektas labai svarbus, siekiant užtikrinti tinkamus ir suprantamus teisinės reformos principus ir neiškelti vakarų tradicijos etnocentrizmo bei mokytojų reikšmingumo. Antra, stiprinti teisinės sistemos struktūrinius vienetus. Ir trečia, modifikuojant esamą padėtį, atsižvelgti į kuriamus socialinius modelius bei nedidinti atotrūkio tarp turtingų ir vargšų.

Atlikta apklausa rodo, kad Centrinėje ir Rytų Europoje klinikinio mokymo ekspertai daugiausia konsultavo teisės mokyklas dėl klinikinio modelio sukūrimo ir įtraukimo į studijų programas, taip pat dėl specializuotų klinikinų programų sukūrimo. Ekspertai dalyvavo

⁶⁰ *Blosh F.S., Prasad M.R.K.* Institutionalizing Social Justice Mission for Clinical Legal Education: Cross-national Currents from India and United States, , 2005, <http://ssrn.com/abstract=839766> [2007-03-14]

diskusijose apie klinikinį mokymą, dėstė klinikinėse programose ir padėjo jas įtraukti į mokymo turinį bei pateikė veikiančių klinikų vertinimus.

Mokymo ekspertai pastebi, kad aukštųjų mokyklų didaktikai visame pasaulyje skiriama mažai dėmesio. Panaši situacija ir Lietuvoje, nes „stokojama teorinių šios srities žinių, o jauni dėstytojai vis dar patiria prisitaikymo sunkumų ir stresų, kaip turi skaityti paskaitas pasikliaudamas tik intuicija ar studentišku laikų prisiminimais“.⁶¹ Iš esmės, tokia situacija susidaro todėl, kad universiteto dėstytojai negauna pedagogikos pagrindų bei yra tik savo dėstomo dalyko specialistai. Knygos „Universitetinė didaktika“ rengėjų duomenimis didesnis studentų susidomėjimas paskaitomis bei mokomu dalyku būna tada, kai dėstytojas naudoja aktyvius mokomuosius metodus.

Kontinentinės teisės tradicijos šalyse pabrėžiama dedukcinė argumentacija labiau nei indukcinis pagrindimas. Tai turbūt pagrindinis argumentas, kodėl Sokrato metodas nėra toks populiarus kontinentinėse valstybėse.⁶² Iš kitos pusės, dedukcinė argumentacija naudojama dėl skirtingų susiklosčiusių tradicijų. Tačiau skirtumai tarp teisės sistemų mokymo metodų gali pakelti teisės mokymo kokybę bei skatinti visapusišką profesionalų pasirengimą. A.W. Stoffel savo straipsnyje pateikia Šveicarijos mokyklų pavyzdį: skiriasi net skirtingai kalbančių asmenų mokymosi įpročiai. Prancūziškai kalbantieji sistemaiškai nagrinėja teisę bei ieško sąsajų, o vokiškai kalbančiųjų fakultetų studentai organizuoja daugiau diskusijų apie bylas, susidariusias situacijas. Vokiškai kalbantieji studentai labiau domisi intervencija, nagrinėjimu nei prancūziškai kalbantieji.

Nors egzistuoja skirtumai tarp teisės sistemų, tačiau rezultatas, kurio siekiama visuomenėje yra tas pats. Dažnai panašios bylos išsprendžiamos vienodai (ypač šeimos bylose). Todėl svarbu ne tik konstatuoti skirtumus tarp egzistuojančių teisės sistemų, bet nagrinėti kaip skirtingi mokymo metodai lemia profesinio parengimo kokybę bei naudoti platesnį spektrą. Iš tiesų yra skatintinas dalijimas patirtimi, skirtingų įgūdžių praktika, nes leidžia įgauti daugiau patirties ir tinkamai atstovauti kliento interesams.⁶³

⁶¹ Būdienė V., Lomanienė N., Želvys R. Universitetinė didaktika, , 2000, Vilnius, p. 7

⁶² Stoffel W.A. Legal Education in Switzerland: An Example of the Continental Style // Journal of Legal Education, V.51, 2001, p.414

⁶³ Ibid. p.413

Klinikinio teisės mokymo metodo kritika

Profesorius Rodney J. Uphoff išskiria du pagrindinius aspektus, kodėl klinikiniam teisės mokymui nepavyksta įsitvirtinti šalyse, neturinčiose klinikinio metodo praktikos. Pirma, tai neaiškūs klinikinės programos tikslai ir uždaviniai. Antra, neužtenka kvalifikuoto ir pasiryžusio dirbti personalo.⁶⁴ Kai kuriose valstybėse teisės mokymo reforma, skatinanti geresnį profesinį pasirengimą darbui, padidino atotrūkį tarp socialinių sluoksnių, nes teisininkai pradėjo reikalauti didesnio užmokesčio už paslaugas. O valstybės negalėjo garantuoti nemokamos teisinės pagalbos visiems jos reikalaujantiems.

James A. Gardner 1980 metais, reziumuodamas Jungtinių valstijų klinikos ekspertų darbą Lotynų Amerikoje, pastebėjo, kad „besikuriančios valstybės sunkiai supranta sąveiką tarp teisės mokymo reformos, teisės reformos bei egzistuojančios sistemos. Todėl tinkamai neįvertinus šių aspektų, teisės mokymo reforma, užuot skatinusi demokratinės valstybės tobulėjimą, gali pasitarnauti diktatūrai ir autoritarizmui.“⁶⁵ Autorius skatina nesiimti reformų pagal esamą gerosios praktikos ar *know-how* modelį, bet atidžiai stebėti ir bandyti šio modelio principus taikyti, siekiant sukurti funkcionuojančią ir savitą sistemą.

Klinikinio mokymo ekspertai kviečia atsižvelgi ir į mokymo ir *pro bono* paslaugų santykį.⁶⁶ Visų pirma, svarbu išsiaiškinti, kuriam iš šių tikslų bus teikiama pirmenybė, ar bus bandoma derinti abu veiklos metodus. Straipsnio autorių atliktas tyrimas rodo, kad iš pradžių akcentuojamas nemokamos pagalbos teikimas. Tačiau vėliau klinikinių paslaugų kokybės užtikrinimo mechanizmas bei noras sudaryti sąlygas studentui išmokti daugiau nustumia teisinių paslaugų teikimą į antrąją vietą. Šios problemos galima išvengti, įdarbinant du lygiaverčius vadovus, kurie konkuruodami tarpusavyje bei atsižvelgdami į studentų poreikius, galėtų išlaikyti šių dviejų principų pusiausvyrą.

Kitas svarbus aspektas – klinikinių programų finansavimas. Dauguma teisės klinikų visiškai arba iš dalies yra finansuojamos iš teisės mokyklų biudžetų (iš studentų mokesčių už studijas, valstybinių subsidijų), o visuomenės nariams teisinės pagalbos paslaugos teikiamos nemokamai. Todėl itin svarbus valdžios institucijų požiūris į programas ir pastovaus

⁶⁴ Uphoff R.J. Why In-House Live Clinics Won't Work out in Romania: Confessions of a Clinician Educator // 6 Clinical Law Review, 1999

⁶⁵ Garner J. Legal Imperialism: American Lawyers and Foreign Aid in Latin America, Madison: The University of Wisconsin Press 1980,

⁶⁶ Aiken J., Wizner S., Teaching and Doing: the Role of the Law School Clinics in Enhancing Access to Justice, www.courts.state.ny.us/ip/partnersinjustice/teaching-and-doing.pdf [2007-03-24]

finansavimo skyrimas. Klinikines programas remia vietinė valdžia (renkanti vietinius mokesčius ir skirstanti biudžetą). Klinikines programas remia ir kitos teisinės institucijos, kurios prižiūri arba administruoja klinikines programas. Nuolatinio finansinio šaltinio nebuvimas klinikinės programos vadovus skatina dvejoti dėl programos reikalingumo ir naudingumo. Dėl to nukenčia ir teikiamų paslaugų kokybė, ir mokymo turinys.

Klinikinės programos skatina studentų praktinių įgūdžių lavinimą, tačiau pakankamai sunku garantuoti tokių programų tinkamą vertinimą ir priežiūrą. Praktika klinikinėse programose reikia vertinti pagal atitinkamus objektyvius kriterijus ir sudaryti tobulėjimo programą. Siekiant išnaudoti visas klinikinės programos teikiamas galimybes, reikia tinkamai sukonstruoti praktikos turinį ir nenustatyti per daug neaiškių bei neobjektyvių vertinimo kriterijų.

Dar vien problema, su kuria susiduriama integruojant klinikinius mokymo metodus į studijų programas – ribotas paslaugų poreikis. Tai ypač pasakytina apie specializuotus kursus, paslaugas teikiamas nedidelėse bendruomenėse, susiformavusią praktiką tokiomis klausimais kreiptis į profesionalius teisės specialistus. Pvz. į prekių ženklų teisės kursą integruojamas klinikinio mokymo metodas, siekiant suteikti studentams praktikos, kaip reikia užregistruoti tarptautinį prekės ženklą. Tačiau visuomenėje susiformavusi tradicija, kad verslo atstovai pasitiki profesionaliais teisininkais ir dėl tokios paslaugos nesikreips į teisės kliniką. Šiuo atveju, dalyko dėstytojas turės sugalvoti simuliacinį mechanizmą, kuris leistų išbandyti sukurtą situaciją.

Klinikinių programų diegimas teisės mokyklose neatsispindi egzaminų reikalavimų, norintiems patekti į teisininkų bendruomenę. Todėl praktikuojančių teisininkų reikalavimai – paruošti visapusišką teisininką teisės mokykloje, dažnai atrodo nepagrįsti ir nesuprantami. Pavyzdžiui, ABA išleido dokumentą, kuriame siekiama skatinti studentų įsitraukimą į klinikines programas, bet klinikinio mokymo patirties neįrašė į standartus, pagal kuriuos priimama į advokatūrą.

Vienas iš pagrindinių ir labiausiai kritikuojamų aspektų – neprofesionalios konsultacijos ir atsakomybės už suteiktas teisinės paslaugas prisiėmimas. Nė vienas specialistas nėra apsaugotas nuo klaidų, tačiau teisininko klaidos gali lemti žmogaus laisvės, turto ar kitų svarbių gyvenimo klausimų neteisingą išsprendimą. Visų pirma, asmuo, naudodamasis nemokamos teisinės pagalbos paslaugomis, kurias teikia studentai, dažnai reikalauja tos pačios kokybės paslaugų, kaip ir iš profesionalaus teisininko. Toks požiūris į teikiamas paslaugas neigiamai veikia praktikuojančius studentus, todėl dažnai sudėtingesnių

bylų stengiamasi nespręsti. Todėl itin sudėtinga klinikinius metodus pritaikyti nusistovėjusiose, neturinčiose minimalaus teisinio išsilavinimo visuomenėse, taip pat visuomenėse, neturinčiose nemokamos teisinės pagalbos praktikos. Asmenys nėra pakantūs jų lūkesčių neatitinkančioms paslaugoms.

Klinikinio mokymo metodas – tai santykis tarp trijų asmenų: studento, klinikinės praktikos vadovo ir kliento. Šiuo atveju atsakomybė už padarytas klaidas tenka visoms trimis šalims. Didžiausia atsakomybė tenka praktikos vadovui, kuris turėtų sudaryti visas sąlygas, kad studentas išvengtų klaidų. Vis dėlto, iš klaidų mokomasi, todėl tikslas nėra tik dirbtiniais būdais užkirsti kelią, bet susidūrus su tokia situacija, kuo greičiau likviduoti neigiamas pasekmes.

Klinikinio teisės metodo taikymas Lietuvoje

Lietuvoje teisinės pagalbos sistema yra kuriama valstybės institucijose, aplenkiant teisės mokyklas. Taip pat gana griežtai reglamentuojamas ir asmenų, galinčių teikti teisinę pagalbą, ratas. Studentai negali teikti visų teisinių paslaugų, kurias gali teikti jų kolegos užsienio šalyse. Advokatu pripažįstamas tik toks asmuo, kuris „turi teisės bakalauro arba teisės magistro, arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį (vienpakopį teisinį universitetinį išsilavinimą)“ (Advokatūros įstatymas, 7 straipsnis, 2004 m. kovo 18 d. Nr. IX-2066, su pakeitimais ir papildymais). Kitas teisininko apibrėžimas: „turintis teisės magistro, arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį (vienpakopį teisinį universitetinį arba jam prilyginamą aukštąjį teisinį išsilavinimą). Užsienyje įgytas teisinis išsimokslinimas yra pripažįstamas Vyriausybės nustatyta tvarka“⁶⁷. Teisines paslaugas įmonei gali teikti toje įmonėje dirbantys juristai. Civilinio proceso kodekso 56 straipsnyje nurodyta, kad teisme gali atstovauti:

„1. Atstovais pagal pavedimą teisme gali būti:

- 1) advokatai;
- 2) advokatų padėjėjai, turintys jų praktikai vadovaujančio advokato rašytinį leidimą atstovauti konkrečioje byloje;
- 3) vienas iš bendrininkų kitų bendrininkų pavedimu;
- 4) asmenys, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą, jeigu jie atstovauja savo artimiesiems giminaičiams ar sutuoktiniui (sugyventiniui);
- 5) profesinės sąjungos, jeigu jos atstovauja profesinės sąjungos nariams darbo teisinių santykių bylose.

2. Kartu su šio straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose nurodytais asmenimis atstovais pagal pavedimą gali būti ir kiti asmenys.“⁶⁸

Nagrinėjant klinikinio modelio taikymą Lietuvos teisės mokyklose, buvo rastos dvi institucijos, kurios taiko klinikinį mokymo modelį. Vienas klinikinio mokymo pavyzdys – Mykolo Romerio universiteto (toliau – MRU) Teisinės pagalbos centras. Teisinės pagalbos centras 2006 metais konsultuodavo klientus Vilniaus miesto savivaldybės patalpose. Tačiau

⁶⁷Lietuvos Respublikos teisininko privačios profesinės veiklos įstatymo projektas, projektas pateiktas 2001 10 18,

⁶⁸Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743, su pakeitimais ir papildymais

tyrimo metu nebuvo rasta atsakingų asmenų. Šiuo metu centras konsultuoja Šv. Kryžiaus namuose, kuriuose teikiama teisinė ir kitokio pobūdžio pagalba piliečiams. Šv. Kryžiaus namai – atvira erdvė, kurioje gali rinktis įvairios grupės. Šiuo metu ten renkasi per dešimt grupių (psichologinės pagalbos, priklausomybės ir panašios). Centre dirba Mykolo Romerio universiteto mokslo pedagoginis personalas ir kiti profesionalūs teisininkai bei sudarytos sąlygos MRU studentams atlikti mokomąją praktiką. Mykolo Romerio universiteto Teisinės pagalbos centras visų pirma atlieka *pro bono* funkciją. Studentų praktinių gebėjimų ugdymas nėra svarbiausias šio MRU padalinio tikslas.

Plačiau savo veiklą vykdo VU Teisės klinika, todėl pagal svarbiausius klinikinio mokymo aspektus, bus nagrinėjama ši institucija, pateikiant pavyzdžius ir pasiūlymus.

Studentų dalyvavimas klininėse programoje.

VU Teisės klinikoje studentai atlieka praktiką. Praktika yra privaloma. Ją atlieka VU Teisės fakulteto 4-5 kurso studentai. Studijų programoje numatyta 480 valandų praktika: profesinė (8 kreditai) ir mokomoji (4 kreditai). Studentai praktiką VU Teisės klinikoje atlieka 3 mėnesius. Dalyvavimas klinikinėje programoje yra pasirenkamas, nes praktiką galima atlikti ir kitose institucijose. Kadangi klinikinė programa yra neprivaloma, sudėtinga garantuoti pastovų studentų skaičių. Iš kitos pusės, neprivalomas dalyvavimas klinikinėse programose pritraukia labiau suinteresuotus studentus. Konstatuotina, kad neprivaloma (neįtraukta į privalomą studijų programą) klinikinė praktika yra sėkmingesnė, nes sudaro galimybes programoje dalyvauti tokios praktikos pageidaujančius studentus ir skatina praktikos kokybę. Visuotinis privalomumas dažnai susijęs su administravimo bei priežiūros sistemos problemomis; su konsultacijų kokybės užtikrinimu; finansavimo galimybėmis.

Struktūra, administravimas ir priežiūra. Bendradarbiavimas tarp teisės mokyklos ir teisės klinikos. Personalas.

1998 metais buvo įkurta viešoji įstaiga „Vilniaus universiteto Teisės klinika“. Šios įstaigos steigėjai yra Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto Studentų atstovybė (toliau – VU SA) ir advokatų kontora „Lideika, Petrauskas, Valiūnas ir partneriai LAWIN“. Įkurta VU Teisės klinika gavo finansavimą iš Atviros Lietuvos Fondo (angl. – *Open Society Fund Lithuania*), kuris Lietuvoje administravo Sorošo fondo skiriamas lėšas. Tai buvo viena iš priemonių, kurias Jungtinės valstijos finansavo, siekdamas formuoti ir taikyti demokratinės visuomenės principus. VU Teisės klinika buvo sukurta *In-House clinic* principu, tačiau valdymas patikėtas ne universitetui, bet įkurtas kaip atskiras juridinis asmuo. VU Teisės klinikai vadovauja teisinį išsilavinimą turintys asmenys. Studentus profesiniais klausimais 6-

8 valandas per savaitę konsultuoja advokatas. Advokato darbas susideda iš bendrųjų rekomendacijų bei situacijų nagrinėjimo ir aptarimo kartu su visais konsultantais.

VU Teisės klinika yra organizuojama pagal bendrąjį modelį VU. Įkurta viena institucija, kurioje konsultuojama civilinėse, darbo, socialinio aprūpinimo, administracinėse ir kitose bylose. Baudžiamosiose bylose konsultacijos neteikiamos, taip pat nekonsultuojami verslo klientai. Šiais metais konsultacijos pradėtos teikti nevyriausybinėms organizacijoms visoje Lietuvoje.

Pastebėtina, kad verslo klientų aptarnavimas sudarytų puikias sąlygas studentų praktikai įmonių teisės, finansų teisės ir kitose srityse. Tokia praktika leistų konsultantams įgyti patirties srityje, kuri yra itin perspektyvi ir reikalinga. Tačiau verslo klientų konsultavimas prieštarautų principui, kad paslaugos teikiamos neturtingiems asmenims, arba pažeidžiamiems asmenims. Nors praktika rodo, kad smulkūs ir vidutiniai verslininkai ne visada gali gauti teisinės konsultacijas, ypač pradedant verslą. Remiantis JAV egzistuojančia patirtimi galima būti kurti atskirą konsultantų grupę, kuri konsultuotų verslo klientus.

Šalia VU Teisės klinikos įkurta specializuota klinika – Pabėgėlių teisės klinika. VU Teisės klinika kartu su Raudonojo kryžiaus draugija įkūrė šį padalinį. Pagrindinė veikla susijusi su pabėgėlių konsultavimu teisiniais klausimais, dokumentų rengimu, pagalba advokatams, atstovaujantiems pabėgėlių interesams teismuose, dalyvavimas tarptautinėje pabėgėlių teisių gynimo veikloje. Tačiau nei VU Teisės klinika nei VU Teisės fakultetas nedalyvauja šios klinikinės programos veikloje priežiūros, vertinimo ar administravimo požiūriu. Programa veikia atskirose patalpose, ten dirbančius studentus konsultuoja Raudonojo kryžiaus advokatai. Jie prižiūri ir vertina studentų vykdomą veiklą. Didesnis susidomėjimas Pabėgėlių teisės klinikos veikla, bendradarbiaujant dalyko dėstytojui, sudarytų puikias sąlygas praktikuoti paskaitose įgytas žinias, susipažinti su realia veiklos sistema.

VU Teisės klinika veikia kaip atskira institucija, įkurta VU Teisės fakulteto (kartu su partneriais), todėl turi galimybę dalyvauti klinikinės programos priežiūroje ir naudoti jos paslaugomis. Tačiau kol kas buvo suderintas tik vienas bandomasis kursas – mediacija. Į kitus studijuojamus dalykus klinikinio teisės mokymo modelis nėra įtrauktas arba nėra suderintas su VU Teisės klinika.

Atsižvelgiant į išnagrinėtas problemas, reikia pastebėti, kad VU Teisės klinikoje reikėtų atkreipti dėmesį į santykį tarp klinikinio mokymo ir *pro bono* paslaugų teikimo. VU Teisės fakulteto specialistai nedalyvauja Teisės klinikos veikloje, todėl nėra aiškaus sąlyčio

tarp klinikinio mokymo ir tiesioginio teisės praktikavo. Teisinių paslaugų teikimas visuomenės nariams yra vienas iš pagrindinių uždavinių, kurie įgyvendinami VU Teisės klinikoje.

Finansavimas.

Kaip jau buvo minėta, viena iš pagrindinių problemų, su kuriomis susiduriama organizuojant klinikinės programos ir leidžiant joms įsitvirtinti tiek visuomenėje, tiek ir studijų programose, yra pastovus ir pakankamas klinikinės programos finansavimas. Nuolatinių finansavimo šaltinių paieška yra pagrindinė klinikinės programos vadovų užduotis, siekiant užtikrinti tinkamą tikslų įgyvendinimą.

Šiuo atveju svarbus ir vietos bei centrinės valdžios institucijų suinteresuotumas vykdomomis programomis, bei proporcingas jų finansavimas. Remiantis geriausiai veikiančių klinikinės programų pavyzdžiais, teisės mokyklos tik dalinai dalyvauja arba iš vis nedalyvauja jų finansavime, o didžiausią dalį lėšų skiria specialios teisines pagalba finansuojančios programos.

Tikslų ir uždavinių formulavimas.

VU Teisės klinikos pagrindiniai tikslai:

- teikti nemokamą teisinę pagalbą civilinėse, darbo, socialinio aprūpinimo, administracinėse ir kitose bylose (išskyrus baudžiamąsias bylas), bei teikti konsultacijas kitais teisiniais klausimais;
- pagelbėti Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentams įgyti teorinių žinių įtvirtinimą praktikoje, siekiant suteikti visapusišką teisinį išsilavinimą;
- ugdyti aukštos moralės teisininkus;
- plėtoti visuomenės teisinę savimone;
- šviesti visuomenę teisiniais klausimais, supažindinant su Lietuvos teisine sistema ir tokiu būdu padėti visuomenei ginti savo teises.⁶⁹

Kaip vieną iš pagrindinių problemų, su kuriomis susiduria klinikinio mokymo įstaigos ar programos, ekspertai vadina aiškių tikslų neturėjimą. VU Teisės klinikos tikslai atspindi tai, kad institucijoje integruojami tiek *pro bono*, tiek ir klinikinio mokymo principus.

Atrankos sistema.

Studentų atrankos sistemą sudaro 3 etapai.

⁶⁹VU Teisės klinika, <http://mrtenente.infosys.lt/tk/?s0=apie> [2007-04-03]

Pirmasis etapas formalus. Jo metu studentas, norintis atlikti praktiką Teisės klinikoje, užpildo ir atsiunčia į Teisės kliniką savo gyvenimo aprašymą (CV), kuriame nurodo savo akademinis bei visuomeninius pasiekimus, asmenines savybes, padėsiančias, studento manymu, kvalifikuotai ir efektyviai atlikti praktiką įstaigoje. Šio etapo metu studentai nėra atrenkami į turinčius teisę atlikti praktiką įstaigoje ir ne. Net ir nepakankami akademiniai pasiekimai, atsispindintys CV, nėra absoliutus pagrindas atmesti studento kandidatūrą.

Antrajame etape vertinamos studento teisės žinios ir kiti gebėjimai. Šis etapas susideda iš dviejų, viena su kita glaudžiai susijusių dalių: bendrojo išsilavinimo testo ir psichologinio testo. Bendrojo išsilavinimo testas padeda nustatyti studento, norinčio atlikti praktiką Teisės klinikoje, bendrojo išsilavinimo žinias. Testo metu užduodami klausimai iš istorijos, politikos, geografijos, visuomenės aktualijų ir kitų sričių. Antrasis testas – psichologinis. Praktikantams kasdien tenka teikti teisinės konsultacijas, kas betarpiškai yra susiję su komunikacija ir psichologiniu krūviu. Psichologinį testą sudaro užduotys, parinktos remiantis psichologinėmis metodikomis. Trečiasis testas – teisinis. Teisinio testo užduotis paruošia ir vertina VU Teisės klinikos studentų profesinę veiklą prižiūrintis advokatas. Esant neaiškumų dėl kandidato motyvacijos ar gebėjimų, gali būti organizuojamas pokalbis su VU Teisės klinikos darbuotoju, atsakingu už praktiką įstaigoje.

Tokia atrankos sistema leidžia atrinkti motyvuotus ir tuo pačiu gebančius kritiškai mąstyti studentus. Teorinių žinių reikalavimas egzistuoja, nes priimami 3 teisės kursus baigę studentai. Tobulinant atrankos sistemą, reikėtų atkreipti dėmesį į trečiąjį atrankos etapą, kuris turėtų būti pagrindinis, norint susipažinti su studentu ir išsiaiškinti jo motyvaciją, atlikti praktiką būtent VU Teisės klinikoje.

Įvertinant tai, kad šiuo metu VU Teisės klinikoje nėra vykdomos kitokios klinikinės programos, dėstytojais turėtų būti skatinami įtraukti klinikinį mokymą į savo dėstomo dalyko metodologiją. Žinoma, reikia atsižvelgti į dėstomo dalyko specifiką bei galimybę organizuoti produktyvią klinikinę programą.

Praktikos vertinimas. Praktikos turinys.

Kita labai svarbi problema, su kuria susiduriama, - praktikos turinys ir objektyvus studentų praktikos įvertinimas. Teisės klinikoje praktikos turinio elementai yra tokie:

1. Profesinis konsultavimas:
 - a. Bendravimas su klientais – kaip sklandžiai studentas bendravo su klientais, ar yra klientų nusiskundimų dėl studento darbo, ar yra teigiamų/neigiamų atsiliepimų apie studentą Teisės klinikos skundų ir pagyrimų knygoje.

- b. Aptarnautų klientų skaičius – kiek faktiškai studentas aptaravo klientų per praktikos atlikimo laikotarpį. Kokio sudėtingumo konsultacijos buvo teikiamos.
 - c. Tinkamai/netinkamai paruošti dokumentai – skaičius grąžintų ieškinių trūkumams pašalinti, ruošiamų dokumentų kokybė.
 - d. Atsakymai į klausimus elektroniniu paštu – ar tinkamai pateikiami atsakymai į klausimus elektroniniu paštu, atsakytų klausimų skaičius.
 - e. Teisės klinikos advokato vertinimas – kiekvieno studento advokato pateikta charakteristika, remiantis kas savaitiniais susitikimais bei individualiomis konsultacijomis.
2. Mokslinė veikla:
- a. Moksliniai tyrimai – dalyvavimas atliekant bent vieną mokslinį tyrimą praktikos atlikimo laikotarpiu.
 - b. Moksliniai straipsniai – mokslinių straipsnių rašymas.
 - c. Kita galima mokslinė veikla – individualių mokslinių tyrimų atlikimas, mokslinių seminarų/konferencijų organizavimas, mokslinių pranešimų ruošimas, kt.
3. Informaciniai teisiniai straipsniai:
- a. informacinių teisinių straipsnių rašymas – ne mažiau 5 straipsnių per praktikos atlikimo laikotarpį.
4. Darbas VU Teisės klinikos komandoje:
- a. Bendravimas su kolegomis – kolegų vertinimas ir atsiliepimai.
 - b. Psichologinis pasirengimas.
 - c. Dalyvavimas Teisės klinikos vidinio darbo organizavimo veikloje.
5. Seminarai (seminarai/apskritieji stalai teisinėmis temomis bei bendrojo pobūdžio seminarai (įvadinis seminaras; bendravimo psichologija, konfliktų valdymas, komunikacija (viešieji ryšiai); projektinės veiklos pagrindai; savęs pristatymas, CV, darbo pokalbių specifika, raštvedybos pagrindai ir kita).

Nustatytas praktikos turinys yra labai platus ir ne visai atitinka įprastus klinikinio mokymo turinio reikalavimus. Tačiau studentui, kuriam tai yra vienintelė galimybė realiai praktikuoti teisę, tokie turinio reikalavimai neturėtų sudaryti didelių sunkumų. Siūloma praktikos turinį aptarti su kiekvienu pretendentu atskirai, išsiaiškinti jo lūkesčius bei sudaryti galimybes praktikos turinį modifikuoti arba darbus išdėstyti ilgesniame laiko tarpe.

Apibrėžtas praktikos turinys leidžia tiksliau įvertinti studento veiklą. Tačiau reikia atsižvelgti į objektyvumo ir subjektyvumo kriterijus, kurie dažnai lemia ne visai sąžiningą

įvertinimą balais. VU Teisės klinikoje galutinis įvertinimas pateikiamas balu (nuo 0 iki 10). Užsienio šalių praktikoje studentas vertinamas balu tik tuo atveju, jei klinikinis mokymas yra tik studijuojamo dalyko dalis, nors ir šiuo atveju susiduriama su subjektyviais kriterijais. Siūloma praktikos vertinimą balu keisti į vertinimą įstaiga/neįskaityta.

VU Teisės klinikoje. VU Teisės klinikos veikla yra įtraukta į studijų programą tik tiek, kiek tai susiję su studentų praktikos atlikimu. Tačiau klinikoje sukaupta patirtis nėra aptariama seminarų metu, nėra diskutuojama apie problemas, susijusias su praktikinėmis teisės problemomis. Didesnis VU Teisės fakulteto dėstytojų dėmesys klinikinei programai sudarytų geresnes sąlygas studentų praktikai ir leistų studentui tapti aktyviu teisės kritiku, ypač praktikuojamose situacijose. Bendradarbiavimas tarp VU Teisės fakulteto ir VU Teisės klinikos prasidėjo siekiant išbandyti mediacijos galimybes, siekiant išspręsti iškilusias problemas. Tuo pačiu, konsultantai įgijo žinių ir patirties, siekiant problemas spręsti alternatyviais metodais.

Konsultantai dažniausiai teisinę pagalbą teikia panašiais klausimais: skyrybų, žemės atgavimo, darbo teisės. Visi kiti teisiniai klausimai dažnai nekylo, todėl praktika gali netenkinti konsultanto. Tačiau studentai, konsultuodamiesi su advokatu, aptaria ir kitų konsultantų bylas, išsiaiškina pagrindinius jų bylų vedimo principus bei išsprendimo galimybes. Svarbiausia tai, kad studentai išmoksta bendrauti su klientais, išsiaiškinti faktines bylos aplinkybes, susieti faktus su byla, pasirinkti tinkamą argumentaciją. VU Teisės klinikos konsultantai negali atstovauti klientų teismuose ar kitose institucijose, todėl ne visada gali užtikrinti, kad pasiūlytas bylos sprendimo variantas bus tinkamai pristatytas teismui, ar apginta šalis. Klientai dažnai neturi galimybių samdyti teisininko, todėl bylos baigtis būna visiškai kitokia nei konsultantas prognozavo. Tai kelia klientų nepasitikėjimą bei neigiamą nuomonę visuomenėje.

Bendradarbiavimas su kitomis institucijomis.

Per mažas teisėsaugos institucijų bendravimas, siekiant užtikrinti profesionalią pagalbą, teikiant pirmines teisines konsultacijas klientams. Vyraujanti praktika JAV rodo, kad vietos teisėsaugos sistemos bendradarbiavimas su klinikose dirbančiais studentais, leidžia greičiau išspręsti problemas, padėti praktikantams susipažinti su įvairių institucijų darbo principais. Studentas, susipažinęs su teisėsaugos institucijų tinklu bei jų veikimo principais, susidaro aiškų vaizdą, kaip veikia įvairios institucijos, ir sprendamas bylą gali pasiūlyti alternatyvius, netradicinius metodus. VU Teisės klinika bendradarbiauja su valstybine įmone „Registru centras“ bei arbitražu.

Informacijos apie klinikinės problemas sklaida.

Studentų suinteresuotumas klinikiu mokymu yra susijęs su informacijos apie šias paslaugas pristatymu visuomenėje, pasitikėjimu teikiamoms konsultacijoms, todėl itin svarbu formuoti pozityvų klinikių programų įvaizdį visuomenėje. Pirmiausia, reikia atkreipti dėmesį, kad paslaugas teikia ne profesionalūs teisininkai, o teisės studentai. Jie nors ir prisiima atsakomybę (moralinę) prieš klientus, bet neturi pakankamai patirties, kad galėtų užtikrinti sprendimų kokybę. Siekiant užtikrinti paslaugų kokybę, nereikėtų iš konsultantų reikalauti skubių sprendimų bei skatinti klientus pateikti kuo daugiau informacijos, neslėpti faktų.

Klinikinės programos turėtų aktyviai prisidėti prie visuomenės teisinės kultūros formavimo, informavimo bei teisinių klausimų pristatymo teisinio išsilavinimo neturintiems asmenims. VU Teisės klinika rengia straipsnius, kurie padėtų visuomenei suprasti teisės principus, veikimo mechanizmus ir savo teisės ir pareigas. Taip pat teikia konsultacijas elektoriniu būdu bei aktyviai dalyvauja teisinio švietimo programoje.

Apibendrinant pateiktus argumentus, galima daryti išvadą, kad klinikinis teisės mokymo modelis VU Teisės klinikoje labiau susijęs su asmeninės patirties įgijimu ir *pro bono* paslaugų teikimu, nei struktūrizuotu ir sistemingu jo įtraukimu į studijų programas. Teorinių žinių gebėjimą pritaikyti praktikoje identifikuoja tiek teisės praktikai, tiek ir patys studentai. Tačiau kol kas nėra plačiai aptarinėjamas modelis, kai praktikos metu įgytos žinios ir patirtis yra perkeliama į teisės paskaitas ir seminarus. Tokia sąveika tarp praktikos ir teorijos pirmiausia sudarytų galimybes studentams (būsimiems teisės praktikams) aktyviau ir ryžtingiau reaguoti į surastas problemas, skatinti ne tik teisėkūros, bet ir teisės teorijos specialistų diskusijas, ugdytų atsakingus kvalifikuotus teisininkus.

Išvados

1. Neegzistuoja unifikuota klinikinio teisės mokymo metodo struktūra. Sėkmingiausiai veikia tos klinikinės programos, kuriose pirmiausia stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą tarp teisės mokymo ir *pro bono* paslaugų teikimo;
2. Klinikinis teisės mokymas susideda iš šių pagrindinių elementų: studentų dalyvavimas klinikinėse programose; klinikos struktūra ir vieta; motyvuotas ir kompetentingas personalas; finansavimas; atranka, praktikos turinys ir vertinimas; teisės mokyklos dalyvavimas teisės klinikos veikloje; bendradarbiavimas su kitomis institucijomis; veiklos viešinimas. Harmoninga jų tarpusavio sąveika leidžia sėkmingai įgyventi klinikinio teisės mokymo tikslus.
3. Teisės sistemų skirtumai nėra pagrindas atmesti klinikinio mokymo metodą. Svarbiausia, diegiant klinikinės programos valstybėse, neturinčiose šio mokymo patirties, išanalizuoti kultūrinius, socialinius, etinius, politinius bei teisinius veiksnius. Pritaikius sukauptas žinias ir modifikavus įprastus gerosios praktikos pavyzdžius, taikyti klinikinį teisės mokymo metodą, atitinkantį tos valstybės lūkesčius bei poreikius.
4. Besikuriančių klinikinio teisės mokymo programų silpnybės: 1) nemokamos teisinės pagalbos sistemos netobulumas; 2) kompetentingo ir motyvuoto personalo stoka; 3) netinkamai suformuluoti tikslai ir uždaviniai;
5. Klinikinis teisės mokymas Lietuvoje, paremtas tiesioginiu amerikietiško modelio adaptavimu, veikia. Patirtis gali būti naudojama ir kitose aukštosiose teisės mokyklose, siekiant suteikti praktinių įgūdžių teisės studentams bei kuriant nemokamų teisinių paslaugų tinklą. Reikalinga nuolatinė programos analizė bei tobulinimas, kurie sudarys sąlygas geresniam klinikinio mokymo įgyvendinimui.

Santrauka

Klinikinis teisės mokymo metodas

Klinikinis teisės mokymo metodas – tai mokymo ir mokymosi būdas, kai studentas gavęs teorinių žinių, prižiūrimas specialistų, pagal nustatytas sistemas mokosi jas taikyti praktikoje tam, kad galėtų toliau savarankiškai atlikti profesinį darbą bei sudarytų sąlygas teikti *pro bono* paslaugas, ugdyti svarbiausias teisininko savybes.

Klinikinis teisės mokymo metodas – vienas iš pagrindinių teisės mokymo būdų Jungtinėse valstijose. Jis atsirado XX a. pradžioje kaip atsvara Langdelio ir Sokrato metodams. Pirmuosius penkiasdešimt metų klinikinis teisės mokymas sunkiai konkuravo su jau minėtais teisės mokymo būdais dėl to, kad neturėjo vienodos struktūros, sistemos. Šis metodas vystėsi viena nuo kitos nepriklausomose teisės mokyklose ir įgavo daug formų bei įvairios patirties. Šiuo metu klinikinis mokymo metodas išplito ir į kitas šalis. Remiantis Jungtinėse valstijose veikiančiais modeliais, buvo bandoma sukurti teisės mokymo programas. Tačiau kai kur šis eksperimentas nepavyko. Visų pirma, klinikinio teisės mokymo ekspertai buvo per daug nelankstūs, bandydami modifikuoti teisinės sistemas. Antra, nebuvo atsižvelgiama į kultūrinius, socialinius, politinius, etinius veiksnius.

Klinikinis metodas Lietuvoje taikomas nuo 1998 metų. Perėmus amerikietišką modelį, jis buvo tik nežymiai modifikuotas. Tačiau reikalinga nuolatinė klinikinio mokymo programos analizė ir tobulinimas, siekiant sukurti plačiau taikyti klinikinį mokymo metodą.

Summary

Clinical Legal Education

Clinical legal education originated in United States of America as a balance for Langdell and Socratic methods. Though first steps were taken in the begging of the 20th century, it took nearly 50 years to gain its recognition. The main reason was the uncertain content of this education method. However, emerging in various parts of USA in different ways, it has reached a quality in content and in outcome. Clinical legal education consists of number of factors, therefore it is essential to modify clinics taking in account all of them. The factors include: the content of education, the structure of clinic, the personnel, the financial aid and attitude in society (both law school and outside), traditions and others. It should be stated that actualization of these factors is a guarantee to qualified integration of clinical legal education to legal studies programs.

During the Third wave of clinical education, the method spread to the other countries and created a worldwide family of legal clinics. Regrettably, not every country managed to adopt clinical education to their legal education systems. Firstly, because educators were inflexible with the systems, they tried to implement their way of education. Secondly, number of circumstances: political, cultural, social, ethnical – were too influential to confront.

Though in Lithuania clinical legal education method was adopted only in 1998, it was successfully integrated with support from Open Society Institute and clinicians from the USA. It surely needs further adjustments, but at the moment it is a satisfactory example. Seeking the quality of gained education as well as insurance of free legal aid, clinical legal education should seek for a closer cooperation with law schools and develop clinical traditions.

Literatūros sąrašas

1. Teisės aktai:

- 1.1. Advokatūros įstatymas, 7 straipsnis, 2004 m. kovo 18 d. Nr. IX-2066, su pakeitimais ir papildymais;
- 1.2. Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743, su pakeitimais ir papildymais;
- 1.3. Lietuvos Respublikos teisininko privačios profesinės veiklos įstatymo projektas, projektas pateiktas 2001 10 18.

2. Specialioji literatūra:

- 2.1. Amsterdam A.G. Clinical Legal Education –a 21st Century Experience, // Journal of Legal Education nr. 34, 1984;
- 2.2. Armstrong T. Multiple Intelligences in the Classroom, 1994;
- 2.3. Barry M., Clinical Education for This Millennium: The Third Wave, // 7 Clinical Law Review, 2000;
- 2.4. Bellow G. On Teachers Teaching: Some Preliminary Reflections on Clinical Teaching Methodology, Clinical Education for the Law Student, JAV, 1973;
- 2.5. Binder D.A., Price S.C. Legal Interviewing and Counseling: A Client Centered Approach, 1977;
- 2.6. Būdienė V., Lomanienė N., Želvys R. Universitetinė didaktika, 2000, Vilnius;
- 2.7. Burrige R. Six Propositions for Legal Education in Local and Global Development, // Journal of Legal Education, V.55, Nr.4, 2005;
- 2.8. Garner J. Legal Imperialism: American Lawyers and Foreign Aid in Latin America, Madison: The University of Wisconsin Press, 1980;
- 2.9. Gould K., Perlin M. Therapeutic Jurisprudence and Clinical Teaching, // 24 Seattle University Law Review, 2000;
- 2.10. Guggenheim M. Fee Generating Clinics: Can We Bear The Costs?, 1995, // Clinical Law Review nr.1;
- 2.11. Gulati M., Sander R., Sockloskie R. The Happy Charade: An Empirical Examination of the Third Year of Law School, // Journal of Legal Education, V.51, Nr.2, 2001;

- 2.12. Hativa N. Teaching Large Law Classes Well: an Outsiders View, // Journal of Legal Education nr.50, 2000;
- 2.13. Joy A, Miyagawa S., Suami T., Wesselberg Ch., Tradition of Graduate Professional Legal Education: Japan Educational Reform as a Case Study; // Clinical Law Review nr. 13, 2006;
- 2.14. Jones S. Small Businesses and Community Economic Development: Transactional Lawyering for Social Change and Economic Justice, // 4 Clinical Law Review 195, 1997;
- 2.15. Kinoy A. The Present Crisis in Legal Education, // Rutgers Law Review, 1969;
- 2.16. Kreiling K. R. Clinical Education and Lawyers Competancy, // Maryland Law Review, 1981;
- 2.17. McManis C.R. The History of First Century American Legal Education: Revisionist Perspective, 1981;
- 2.18. Milstein E.S. Clinical Legal Education in the United States: In-House Clinics, Externships, and Simulations, // Journal of Legal Education, V.51, Nr. 3, 2001;
- 2.19. Neumann R. The Reflective Practitioner, and the Comparative Failures of Legal Education, //6 Clinical Law Review, 2000;
- 2.20. Rowe W. Legal Clinics and Better Trained Lawyers: A Necessity, 1917;
- 2.21. Schon D. A. Educating the Reflective Legal Practitioner, // Clinical Law Review, 1995;
- 2.22. Stevens R. Law School: Legal Education in America from the 1850s till the 1980s, 1983;
- 2.23. Stoffel W.A. Legal Education in Switzerland: An Example of the Continental Style, // Journal of Legal Education, V.51, 2001;
- 2.24. The Report of the Committee on the Future of the In-House Clinics, // Journal of Legal Education, 1990;
- 2.25. Uphoff R.J. Why In-House Live Clinics Won't Work out in Romania: Confessions of a Clinician Educator, // 6 Clinical Law Review, 1999.

3. Interneto tinklapiai:

- 3.1. Aiken J., Wizner S., Teaching and Doing: the Role f the Law School Clinics in Enhancing Access to Justice, www.courts.state.ny.us/ip/partnersinjustice/teaching-and-doing.pdf [2007-03-24];

- 3.1.1. Atviros Lietuvos fondas, Aukštųjų mokyklų absolventų konkurencingumas darbo rinkoje, 2002;
http://politika.osf.lt/svietimas/dokumentai/AukstujuMokykluAbsolventuKonkurencingumas/5Studentu_isvados.pdf [2007 04 02]
- 3.2. Baker G. Do You Hear the Knocking at the Door? A “Therapeutical” Approach to Enriching Clinical Legal Education Comes Calling, 2005,
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=837605 [2007-04-02];
- 3.3. Berman W. When Will They Learn? Learning and Teaching from Mistakes in the Clinical Context, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=874070 [2007 03 13];
- 3.4. Blosh F.S., Prasad M.R.K. Institutionalizing Social Justice Mission for Clinical Legal Education: Cross-national Currents from India and United States, , 2005,
<http://ssrn.com/abstract=839766> [2007-03-14];
- 3.5. Bryant S. Goals for Clinical Programs, <http://www.aals.org/nlt2004/Milstein.pdf> [2007-03-04];
- 3.6. Chavkin D.F. Clinic Under The Stars: Giving Part-Time Students Their Due,
<http://ssrn.com/abstract=876957>, [2004 03 14];
- 3.7. Johnson Q. Law School Clinics, // Journal of Legal Education 3, 1951, p. 535
<http://heinonline.org/> [2007-02-23];
- 3.8. Maisel P. International Cross-Cultural Collaboration in Clinical Education: The Role of U.S. Clinicians in Developing Countries, 2005
http://www.law.ucla.edu/docs/maisel_peggy_-_role_of_us_clinicians.pdf [2007-04-03];
- 3.9. National Pro bono Resource Centre, Pro bono and Clinical Legal Education Programs in Australia Law Schools, 2004, p. 9,
<http://www.nationalprobono.org.au/documents/lawschoolprobonoinfopaper.pdf>
 [2007-04-10];
- 3.10. Phan P.N. Clinical Legal Education in China: In Pursuit in Culture of Law and a Mission of Social Justice, 2005,
<http://islandia.law.yale.edu/yhrdlj/PDF/Vol%208/phan.pdf> [2007-03-23];
- 3.11. Read A.Z. Training for the public profession of Law, 1921,
<http://www.carnegiefoundation.org/publications/pub.asp?key=43&subkey=962> [2007-02-09];

- 3.12. Schrag P. G, Meltsner M. Reflections on Clinical Legal Education, // Clinical Law Review 5, 1998 <http://vnweb.hwwilsonweb.com/> [2007-03-04];
- 3.13. Spiegel M. Theory and Practise in Legal Education: an Essey on Clinical Legal Education // UCLA Law Review, 1987, <http://ssrn.com/abstract=708444> [2007-02-24];
- 3.14. Storey R. G. Law School Legal Aid Clinics: Foreword, // Journal of Legal Education .3, 1951, p. 533 <http://heinonline.org/> [2007-02-23];
- 3.15. Tibists F. Manual on Street Law-Type Teaching Clinics at Law Faculties, Vengrija, 2001 <http://www.hrea.org/streetlaw.html> [2007-03-23];
- 3.16. VU Teisès klinika, <http://mrtenente.infosys.lt/tk/?s0=apie> [2006-04-03];
- 3.17. Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Socratic_method, [2007 03 15].

Priedai

PRIEDAS NR.1

ANKETA DĖL STUDIJŲ KOKYBĖS ĮVERTINIMO

Vilniaus universiteto Studentų atstovybė atlieka anonimines apklausas, kuriomis siekia sužinoti studentų nuomonę apie atskirų disciplinų kokybę bei jas dėstančių dėstytojų darbą Teisės fakultete.

Atsakinėdamis į anketos klausimus, pasirinkite tą atsakymo variantą, kuris labiausiai atitinka Jūsų nuomonę apie esamą situaciją, ir atitinkamą variantą apveskite arba parašykite šalia pastabas. Prašytume atkreipti dėmesį į pastabas bei nuorodas prie klausimų ir atsakymų.

STUDIJŲ DALYKAS: _____ **PASKAITŲ DĖSTYTOJAS:** _____

1. **Ką Jūs manote apie šio dalyko dėstymo kokybę ?**
 - a. Medžiagą dėstytojas(-a) išdėstė suprantamai, teoriją susiedamas su pavyzdžiais;
 - b. Dėstytojas(-a) tik citavo vadovėlius, nesiedamas teorijos su pavyzdžiais, todėl sunku buvo įsisavinti medžiagą;
 - c. Dėstytojas(-a) per užsiėmimus kalbėjo labai abstrakčiai, dažnai nukrypdamas nuo temos, todėl sunku buvo įsisavinti medžiagą;
 - d. Dėstytojas(-a) per greitai diktavo, todėl sunku buvo ką nors pasižymėti;
 - e. Dėstytojas(-a) per paskaitas nenaudojo mikrofono, per tyliai kalbėjo, todėl buvo sunku ką nors pasižymėti;
 - f. Kita: _____
2. **Ar Jums buvo pateikta dalyko pirmoje paskaitoje jo programa?**
 - a. Taip, programa buvo pateikta arba nurodyta, kur ją galima gauti;
 - b. Ne, programa nebuvo pateikta ir nenurodyta, kur ją galima gauti
3. **Ar dalyvavote šio dalyko pirmojoje paskaitoje?**
 - a. Taip
 - b. Ne
4. **Ar Jūs buvote supažindintas dalyko pirmoje paskaitoje su jo atsiskaitymo tvarka?**
 - a. Taip;
 - b. Ne;
5. **Ar dėstytojui(-ai) rūpėjo tai, ar studentas supranta dėstomą dalyką ?**
 - a. Taip, manau, kad rūpi;
 - b. Ne, nerūpi; manau, kad dėstytojui(-ai) svarbu tik išdėstyti savo programą;
6. **Ar užsiėmimų metu dėstytojas(-a) naudojo vaizdines priemones ?**
 - a. Taip, dėstytojas(-a) dažnai naudoja įvairias vaizdines priemones (skaidres, plakatus, lentą ir pan.);
 - b. Taip, dėstytojas(-a) kartais naudoja vaizdines priemones (skaidres, plakatus, lentą ir pan.);
 - c. Ne, dėstytojas(-a) nenaudoja jokių vaizdinių priemonių, tačiau tai netrukdo įsisavinti dėstomos medžiagos;
 - d. Ne, dėstytojas(-a) nenaudoja jokių vaizdinių priemonių ir todėl sunku įsisavinti dėstomą medžiagą;
7. **Kokią pagalbą dėstytojas(-a) siūlė (-o) savarankiškomis studijoms?**
 - a. Savo paskaitų kopijas;
 - b. Savo paskaitų santraukas;
 - c. Literatūros nuorodas;
 - d. Nuorodas internete;
 - e. Dėstytojas pagalbos nesiūlė
8. **Ar dėstomo dalyko vadovėlių ir kitos metodinės medžiagos fakulteto bibliotekoje yra pakankamai ?**
 - a. Fakulteto bibliotekoje yra pakankamai reikiamos metodinės medžiagos;
 - b. Fakulteto bibliotekoje literatūros beveik nėra, todėl ją teko pirkti, kopijuoti arba skolintis;
9. **Ar dėstomo dalyko programoje pateikta medžiaga buvo aktuali?**
 - a. Taip, programoje pateikta aktuali medžiaga;
 - b. Daugiau nei pusė pateiktos medžiagos yra aktuali;
 - c. Mažiau negu pusė pateiktos medžiagos yra aktuali;

10. Jei dėstytojas(-a) negalėjo dalyvauti paskaitoje ar laiku į ją atvykti, ar Jūs (Jūsų grupės seniūnas) apie tai buvo informuotas ?

- a. Dėstytojas (-a) perspėdavo, kad negalės dalyvauti paskaitoje(-se);
- b. Dėstytojas (-a) perspėdavo, kad vėluos;
- c. Dėstytojas (-a) neinformuodavo, kad paskaitos (-ų) nebus;
- d. Dėstytojas nepranešdavo, kad paskaita prasidės vėliau;
- e. Paskaitos visada vykdavo tvarkingai;

11. Ar dėstytojas(-a) organizavo praleistų paskaitų atidirimą kitomis dienomis ?

- a. Taip, prieš tai suderinęs(-usi) laiką su studentais;
- b. Taip, tačiau nesiderinęs(-usi) laiko su studentais;
- c. Ne, tačiau duoda praleistos paskaitos medžiagą savarankiškoms studijoms;
- d. Ne, ir nepateikia medžiagos savarankiškoms studijoms;
- e. Paskaitos vykdavo tvarkingai, todėl nebuvo ką atidirbinėti

12. Kokių techninių problemų iškilo užsiėmimų metu?

- a. Auditorijose šalta;
- b. Auditorijose būna per karšta;
- c. Auditorijose blogas apšvietimas;
- d. Auditorijose dažnai neveikia mikrofonas;
- e. Auditorijose bloga lenta – nesimato užrašų ant jos;
- f. Auditorijose nepatogūs suolai;
- g. Nėra pakabų rūbams arba jų nepakanka;
- h. Nekokybiška darbo įranga (kompiuteriai, laboratorijų prietaisai ir pan.);
- i. Nepakanka darbo įrangos (kompiuterių, laboratorinių prietaisų ir pan.);
- j. Nesutelpate į auditorijas;
- k. Kita: _____

13. Ar jūs lankėte šio dalyko paskaitas ?

- a. Lankiau reguliariai, nes dėstytojas(-a) įdomiai dėstė dalyką;
- b. Lankiau reguliariai, nes maniau, kad dalyką naudingas mano būsimai profesijai;
- c. Lankiau reguliariai, nes nebuvo kitos medžiagos;
- d. Lankiau nereguliariai, nes dėstytojas(-a) neįdomiai dėstė dalyką;
- e. Lankiau nereguliariai, nes maniau, kad dalyką nelabai svarbus mano būsimai profesijai;
- f. Lankiau nereguliariai dėl kitų priežasčių: _____
- g. Dalyko paskaitų visai nelankau;

14. Savarankiškas darbas semestro metu.

- a. Mokiausi kasdien;
- b. Mokiausi tik prieš praktinius užsiėmimus ar paskaitas;
- c. Mokiausi (mokysiuos) tik prieš atsiskaitymus;
- d. Visai nesimokiau, nes manau, kad neverta - per atsiskaitymus vis tiek nusirašysiu;

15. Išdėstykite prioriteto tvarka, kokiais informacijos šaltiniais naudojotės savarankiškai studijuodami dėstomą dalyką:

- Paskaitų medžiaga
- Dėstomos disciplinos krypties literatūra(vadovėliai, moksliniai darbai ir pan.)
- Teisės aktai
- Kita: _____

16. Jei kreipiatės į šio dalyko katedrą, ar gavote visą reikiamą Jums informaciją ?

- a. Taip, gavau visą man reikiamą informaciją;
- b. Ne, gavau tik dalį man aktualios informacijos;
- c. Ne, negavau iš katedros jokios man reikiamos informacijos;
- d. Į dalyko katedrą nesikreipiu;

17. Ar egzaminavimo forma atitiko per pirmąją paskaitą paminėtą atiskaitymo formą?

- a. Taip
- b. Ne, nes: _____
- c. Kita: _____

18. Ar buvo pakankamai laiko pasiruošti egzaminui?

- a. Taip

- b. Ne, nes: _____
19. **Kaip įvertintumėte savo pasirengimą egzaminui jo laikymo dieną (apibraukti tinkamą)?**
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 (1 - Labai blogai; 10 - Puikiai)
20. **Kokį gavote pažymį?**
 a. Parašykite _____
 b. Neišlaikiau (laikant pirmą kartą)
21. **Ar Jūs patenkintas/a egzamino įvertinimu?**
 a. Patenkintas/a
 b. Nepatenkintas/a, nes: _____
22. **Jūsų nuomone, kodėl gavote tokį įvertinimą (pažymėti visus tinkamus variantus)**
 a. Pats/ pati įdėjau daug darbo ir pastangų, ruošdamasi jam
 b. Dėstytojas gerai ir suprantamai išdėstė medžiagą, tad pasiruošti nebuvo sunku
 c. Egzamino užduotys buvo pakankamai lengvos
 d. Buvo pakankamai daug laiko tinkamam pasiruošimui
 e. Dėstytojas atsižvelgė į gerą lankomumą
 f. Tiesiog pasisekė
 g. Nusirašiau
 h. Aš pats/ pati nepakankamai arba visiškai nesimokiau
 i. Dėstytojas nesugebėjo tinkamai išdėstyti medžiagos
 j. Egzamino užduotys buvo per sunkios
 k. Buvo per mažai laiko pasiruošimui, per daug medžiagos
 l. Dėstytojas atsižvelgė, kad nereguliariai lankiau
 m. Tiesiog nepasisekė
 n. Sumažino pažymį už nusirašinėjimą
 o. Kita: _____
23. **Jūsų nuomone, ar dėstytojas turėjo asmeninių simpatijų/ antipatijų studentų atžvilgiu?**
 a. Taip
 b. Iš dalies
 c. Ne
 d. Kita: _____
24. **Jūsų manymu, ar dėstytojas Jūsų žinias įvertino objektyviai?**
 a. Objektyviai
 b. Neobjektyviai, nes: _____
25. **Ar egzamino reikalavimai atitiko paskaitų metu pateiktą žinių lygį?**
 a. Reikalavimai buvo žemesni, palyginus su paskaitų metu teikiamu žinių lygiu
 b. Reikalavimai atitiko žinių lygį, pateiktą paskaitų metu
 c. Reikalavimai buvo per aukšti, palyginus su pateiktu žinių lygiu
 d. Kita _____

Jūsų TF SA

PRIEDAS NR.2

Konsultantų apklausa

1. Ar esi (ne)patenkinta/s praktika VU Teisės klinikoje? Parašyk kodėl.

2. Ar trūksta priemonių darbui? Parašyk kokių.

3. Ar užtenka literatūros? Parašyk, ko būtent reikėtų?

4. Ar keistum darbo organizavimo tvarką Teisės klinikoje? Parašyk kaip.

5. Kokių seminarų, mokymų reikėtų, siekiant užtikrinti geresnę praktiką VU Teisės klinikoje?

6. Kitos pastabos, pasiūlymai.
